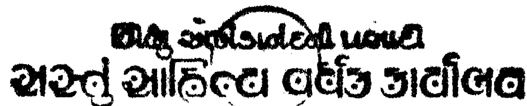
આર્ય બુધ્ધ અને જૈન ધર્મના

મૂળ સિધ્ધાંતોનો

સમન્વય

બુધ્ધ

જૈન

'**સસ્તું સાહિત્ય**' એટલે '**ઊંચામાં ઊંચું સાહિત્ય**'

'આમ સાહિત્યશ્રેણી'

આ શ્રેણીમાં જ્ઞાન–ચારિત્ર્ય–વર્ધક અને નિર્દોષ આનંદ મેળવી શકાય તેવું સાહિત્ય જૂજ કિંમતે બહાર પડે છે. હાલ નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો પ્રકટ થયાં છે:–

ગીતાસંકલન–સંપાદક: શ્રી૦ રમણ મહર્ષિ: મોઢે કરવા જેવા
ગીતાના ૪૧ શ્લોકોનું સંકલન, બીજાં બે સંકલનો સાથે ૫૨ ૦–૩

જ્ઞાન અને કર્મ–લેખક: સ્વામી અદ્વૈતાનંદ ૦–૩

આર્ય, બુદ્ધ અને જૈન ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોનો સમન્વય } લેખક: પં૦ બેચરદાસ દોશી ૦–૩

ભક્તરાજ હનુમાન–હનુમાનજીનું ટૂંકું જીવનચરિત ... ૮૮ ૦–૬

સમ્રાટ શ્રેણિક અને દેવી નંદા–જૈન સંસ્કૃતિની બે નાટિકાઓ ૬૪ ૦–૨

શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ ૮૮ ૦–૫

ઉચ્ચ જીવન–પ્રો૦ ડૉ. હરિપ્રસાદ વ્ર૦ દેસાઈ ૫૬ ૦–૩

મનને–(કાવ્ય)–એક સંતની મનોનિગ્રહ પ્રેરતી કવિતાઓ... ૪૦ ૦–૩

ધ્યાન અને જ્ઞાન–સ્વામી માધવતીર્થ ... (નવી આવૃત્તિ) ૪૮ ૦–૩

કણ્ઠાભરણમ્–ચૂંટેલા પ્રાર્થના-મંત્રો-અર્થ સાથે (નવી આવૃત્તિ) ૬૪ ૦–૩

જ્ઞાનનાં ઝરણાં–સ્વામી માધવતીર્થ ... (બીજી આવૃત્તિ) ૬૪ ૦–૩

ઉત્તરગીતા–અર્જુનને ઉત્તરાવસ્થામાં શ્રીકૃષ્ણે આપેલા તત્ત્વ-
બોધનો સરળ અનુવાદ: મૂળ શ્લોકો સાથે ... ૬૪ ૦–૬

ભગવાન બુદ્ધ–લે૦ પુરાતન બુચ: કેટલાક જીવન-આદર્શોનું નિરૂપણ ૫૬ ૦–૪

અનુસંધાન માટે જુઓ ટાઇટલ પાન ત્રીજું →

“સસ્તુ' સાહિત્ય” એટલે “ઊંચામાં ઊંચુ' સાહિત્ય”

આર્ય, બુદ્ધ અને જૈન ધર્મના

મૂળ સિદ્ધાંતોનો સમન્વય

લેખક:

પંડિત બેચરદાસ દોશી

ભિક્ષુ અખંડાનંદની પ્રસાદી

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ઠે: ભદ્ર પાસે અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ-૨

ત્રણ આના

સં. ૨૦૦૨ :: પ્રત ૨૧૦૦

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિભુવનદાસ ક૦ ઠક્કર,
સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ—અમદાવાદ

૧

'સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય'ના સંચાલક તરફથી 'ધમ્મપદ'નો સરળ અનુવાદ કરી આપવાનું નિમંત્રણ મળ્યા પછી હું એ ગ્રંથને લગભગ પાંચ સાત વાર આદ્યોપાંત વાંચી ગયો; અને મને જ્યાં જ્યાં સ્પષ્ટ ન સમજાયું વા સંદેહ જેવું લાગ્યું, ત્યાં ત્યાં નિશાનો કરી રાખ્યાં. પછી વિદ્યાપીઠમાં નિવાસ કરતા માનનીય શ્રી ધર્માનંદજી કોસંબીને પત્ર લખી ધમ્મપદ વિશે કેટલીક ચર્ચા કરવાનો સમય માગી લીધો; અને તે પ્રમાણે કેટલીય વાર વિદ્યાપીઠમાં શ્રી કોસંબીજીને નિવાસે જઈ ધમ્મપદ વિશે જે પૂછવા જેવું હતું, તે બધું પૂછી લઈ એ બાબત તદ્દન અશંક થઈ આ તેનો સરળ અનુવાદ કરેલ છે.

આમ તો મેં ધમ્મપદ ઘણીવાર વાંચેલું, પરંતુ એ વાચન માત્ર સમજવા પૂરતું હતું. જ્યારે તેના આ અનુવાદનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યારે મારે તેને સવિશેષ ગંભીરપણે વાંચવું પડયું અને તેનાં અનેક પારાયણો કરવાં પડ્યાં. આ પારાયણો પૂરાં કર્યાં પછી મહાભારતના શાંતિપર્વનું અને જૈનઆગમ આચારાંગ, ઉત્તરાધ્યયન અને દશવૈકાલિકનું સવિશેષ સાવધાનતા સાથે અવલોકન કર્યું—તેથી મને એવાં અનેક વચનો મળ્યાં, જે ભાવમાં એ બધા ગ્રંથોમાં એક સમાન છે; બીજાં પણ એવાં કેટલાંક વચનો મળ્યાં, જે શબ્દમાં અને ભાવમાં એ બધા ગ્રંથોમાં એક સમાન છે.

આ પ્રસંગે એક રૂપકકથા યાદ આવે છે: એક મોટા કુટુંબના મુખ્ય મુખ્ય ત્રણ પુરુષો વેપારવણજ માટે જુદી જુદી દિશાઓ તરફ આવેલા પરગણાઓમાં જઈને વસ્યા. આરંભમાં તે બધાઓ વચ્ચે કામકાજને અંગે પરિચય ટકી રહ્યો; પણ પછી કામ-કાજ અને સંતતિપરંપરા વધતાં એકબીજાના સમાચાર આવતા ઓછા થઈ ગયા અને ધીમે ધીમે સમૂળગા બંધ થઈ ગયા. એવો એક પ્રસંગ બન્યો, કે તે જુદા જુદા પરગણામાં વસેલાં ત્રણે કુટુંબો

અકસ્માત રીતે પ્રવાસમાં ભેગાં થઈ ગયાં. પાસે પાસે જ બેઠેલાં, વાતચીતો ચાલી અને તે બધાંએ સાથે ભોજન પણ કર્યું; પરંતુ તેઓ એકબીજાને ઓળખી ન શક્યાં તેમ જ તેમનો એક બીજાનો પરસ્પર કેવો સંબંધ છે તે પણ જાણી ન શક્યાં. ત્રણે કુટુંબની ભાષામાં અને પોશાકમાં થોડો થોડો ફેર હતો, આમ છતાં તેઓ એકબીજાના પ્રેમનો રસ અનુભવતા હતા; પ્રવાસ લાંબો હતો એટલે તેમને છૂટા પડવાને વાર હતી. કોને ક્યાં જવાનું છે એની પડપૂછ ચાલી તો જણાયું, કે તે ત્રણે પરિવારોને એક જ સ્થળે અને એક જ કુટુંબમાં જવાનું નીકળ્યું; આથી તો તેમનામાં એકબીજાની ઓળખાણ માટે આશ્ચર્ય સાથે વધુ પ્રશ્નોત્તરો થયા તો તેમને માલૂમ પડ્યું, કે તેઓ બધા એક જ કુટુંબના છે અને કાળબળે તેમના વડવાઓ જુદી જુદી દિશાઓમાં આવેલા પરગણાઓમાં જઈને વેપાર માટે વસેલા હતા, પરંતુ ઘણા સમયથી પરિચય ઓછો થઈ ગયેલો તેથી તેઓ એક બીજાને તરતમાં ન ઓળખી શક્યા; પરંતુ જ્યારે અંદર અંદર ઊંડી ઓળખાણ અને સંબંધ નીકળ્યા, ત્યારે તેમનામાંના દરેકને નાનાથી મોટા સુધી સૌને મનમાં ભારે આનંદ આનંદ થયો અને કલ્લોલ કરતા એ ત્રણે પરિવારો પોતાના મૂળ વડવાને સ્થાને જઈ પહોંચ્યા.

આ રૂપક જેવી જ પરિસ્થિતિ આપણી એટલે ભારતવર્ષના ત્રણ મહાન ધર્મ પ્રવાહોના અનુયાયીઓની થઈ ગઈ છે; એટલું જ નહિ, પણ એ રૂપક કરતાં આપણી પરિસ્થિતિ વિશેષ બગડેલી છે. એ રૂપકના પરિવારો એકબીજાને ઓળખતા ન હતા એટલે જ એમના વચ્ચેનો સંબંધ જણાયો નહિ; પરંતુ જ્યારે ઓળખ પડી, ત્યારે તેઓ એકબીજાને સ્નેહ સાથે ભેટી પડ્યા; ત્યારે એ પવિત્ર પ્રાચીન ત્રણે પ્રવાહોના અનુયાયીઓ આપણે તદ્દન પાસે પાસે રહેવા છતાં હળવા–મળવા છતાં અરે શાખપાડોશીની પેઠે સાથે રહેવા છતાં એક બીજાની ઓળખાણ માટે કશી જિજ્ઞાસા જ પ્રકટ કરતા નથી. ઊલટું એક બીજા વિશે ગેરસમજ ફેલાવી પરસ્પર વૈમનસ્ય ઊભું કરવા કટિબદ્ધ રહીએ છીએ; આપણી આ પરિસ્થિતિ કાંઈ આજની નવી નથી, પરંતુ આજ હજારો વર્ષથી ચાલી આવે છે; અને તેને

પરિણામે આપણા ત્રણે પરિવારો વચ્ચે ભારે અંતર પડી ગયેલ છે. એ અંતર પુરાઈ જાય અને આપણા ત્રણે પરિવારો એક બીજાને બરાબર ઓળખે, પોતાના મૂળપુરુષોના સંબંધો જાણી પ્રેમ-એકતા અનુભવે, તો જ આપણી માનવતા શોભે એમ છે. આ અંતર શા માટે પડ્યું છે? કોણે પાડ્યું છે? કોણે એ અંતરને વધાર્યું છે? એવા અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય એમ છે. તેનો ઉત્તર આપવા જતાં વહી-વંચાની પેઠે અહીં પેઢીઓની પેઢીઓનો ઇતિહાસ આપવો જોઈએ; પરંતુ એ માટે આ સ્થળ ઉપયુક્ત નથી એટલે એ વિશે કશું ન લખતાં અંતરને દૂર કરવાના, અંતરને સાંધવાના, ત્રણે વચ્ચે પોતાની જૂની ઓળખાણ તાજી કરવાના ઉપાયો વિશે થોડું ઘણું જણાવવું જરૂરી છે.

ભારતવર્ષનો નગાધિરાજ હિમાલય એક જ છે અને સમુદ્ર પણ એક જ છે. નગાધિરાજમાંથી ગંગા વગેરેના અનેક જળપ્રવાહો નીકળેલા છે અને તે બધા સમુદ્રમાં જઈને ભળી જાય છે. એ બધા પ્રવાહોનું ઉદ્‌ગમસ્થાન એક જ છે, તેમ વૈદિકધર્મ, જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ—એ ત્રણે ધર્મપ્રવાહોનું ઉદ્‌ગમસ્થાન એક આત્મનિષ્ઠા છે; અને જેમ એ જલપ્રવાહોનું સંગમસ્થાન એક મહાસાગર છે, તેમ આપણા ત્રણે ધર્મપ્રવાહોનું સંગમસ્થાન નિર્વાણ છે—ત્રણે પ્રવાહોનું પર્યવસાન નિર્વાણમાં જ થાય છે. આ રીતે આપણા બધા ધર્મ વા સંપ્રદાયોનું મૂળ અને પર્યવસાન એક જ છે. એટલે આપણે એક બીજાને ઓળખવા--સમજવા વિશે સતત અભ્યાસ કરવો જોઈએ અથવા પૂછી પૂછીને એ બાબત જાણી લેવું જોઈએ, એમ કરી કરીને પરસ્પર સમતા ને મૈત્રી ખીલવવી જોઈએ. જળપ્રવાહો જેમ વિશેષ લાંબા તેમ તેમાં વાંકચૂંક, ઊંડાઈ, છીછરાપણું, સ્વચ્છતા, મલિનતા વગેરે રહેવાનાં જ. આજ લગી કોઈ પણ જળપ્રવાહ એવો નથી જણાયો, જે તદ્દન સીધો અને સ્વચ્છ વહી જઈ મહાસાગરમાં ભળી જતો હોય; તે જ પ્રમાણે બહુ સમયથી ચાલ્યો આવતો કોઈ પણ ધર્મપ્રવાહ એવો નથી, કે જેમાં વાંકચૂંક, ઊંડાઈ, છીછરાપણું, સ્વચ્છતા, મલિનતા વગેરે ન પેઠાં હોય. આમ છતાં આ વાત નક્કી છે, કે ભારતીય ધર્મ

પ્રવાહોમાં મૂળતઃ એકતા અને પરિણામે પણ એકતા ચાલુ રહી છે. આ હકીકતને પંડિત લોકોએ જનતામાં ગાઈ વગાડીને ફેલાવવી જોઈએ. તે માટેની તમામ સમજૂતીઓ આમજનતાના કાન સુધી પહોંચાડવી જોઈએ; અને તેમ કરીને પૂર્વના પંડિતોએ જનતા વચ્ચે ધર્મને નામે જે મોટી ખાઈ ખોદેલી છે, તેને પૂરી નાખવા કટિબદ્ધ થઈ પોતાની જાતનું કલંક દૂર કરવું જોઈએ.

શાળા–પાઠશાળાઓમાં, મહાવિદ્યાલયોમાં કે વિદ્યાપીઠોમાં, મંદિરોમાં, મસ્જિદોમાં, અગિયારીઓમાં કે જ્યાં ક્યાંય ધર્મનું શિક્ષણ–પઠન–પાઠન વા વ્યાખ્યાન ઉપદેશ ચાલતાં હોય, ત્યાં બધે સ્થળે એક–બીજાના ધર્મની તુલના કરવા સાથે તટસ્થભાવપૂર્વક–સમભાવપૂર્વક એકબીજાના ધર્મ પ્રતિ આદરબુદ્ધિ રાખવા સાથે એ ધર્મશિક્ષણ ચાલે એ માટે જરૂર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તે તે ધર્મસંસ્થાના સંચાલકો આ વિશે ખાસ લક્ષ કરે, તો આપણી નવી પેઢીમાં તૈયાર થનારા છાત્રોમાં સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિ જરૂર ખીલે; અને ઉત્તરોત્તર તે વૃત્તિ વધુ વિકાસ પામતાં માનવમાનવ વચ્ચે ધર્મને નામે જે કલહો ચાલે છે, તે ઓછા થતા થતા જરૂર સમૂળગા શાંત થઈ જાય.

શિક્ષણસંસ્થાઓની પેઠે આપણાં પોતાનાં ઘરોમાં, શેરીઓમાં, અખાડાઓમાં, ચોરામાં કે ચૌટામાં પણ એક બીજાના ધર્મ પ્રત્યે સમભાવ કેળવી શકાય એવું વાતાવરણ રચવા આપણા કુટુંબના વડીલોએ અને તે તે સ્થાનના નાયકોએ જરૂર સવિશેષ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; એ પ્રયત્ન એટલે બીજી બીજી ધર્મપરંપરાના મૌલિક કે મિશ્રસાહિત્યનું ઊંડું અવગાહન કરી તે વિશે મનન કરી એકબીજા ધર્મોના મૂળ સિદ્ધાંતોમાં કેવી રીતે એકતા સચવાયેલી છે અને એક-બીજાના ધર્મોનો હેતુ પણ કેવો એકસરખો છે, એ બાબત તટસ્થપણે વાતો જમાવી ફેલાવવી જોઈએ. બાળવાતોમાં, કિશોરવાતોમાં અને યુવકકથાઓમાં પણ એકબીજા ધર્મના ગુણો, વિશેષતાઓ, વિવિધ ક્રિયાકાંડો વગેરેની ગૂંથણી સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિ જેવી રીતે ખીલે તેવી રીતે જરૂર થવી જોઈએ. એ વાતોમાં નરદમ કૃત્રિમતા ન હોવી ઘટે; પરંતુ એક બીજા ધર્મવાળા વચ્ચે જે હજુ પણ એખલાસ

ટકી રહ્યો છે, સહાનુભૂતિ સચવાઈ રહેલી છે, તેના બનેલા બનાવોની સમુચિત હકીકતો રોચક ભાષામાં એ વાતોમાં વણાયેલી હોવી જોઈએ.

સમજી શકાય એવી વાત છે, કે માનવમાત્રને પોતાના કુળ-સંસ્કારથી આવેલા ધર્મનો આગ્રહ હોય, એનો વિશેષ આદર હોય અને પોતાનું કલ્યાણ પોતાની પરંપરાના ધર્માચરણથી જ છે એવી ખરી શ્રદ્ધા પણ હોય; તેટલા માત્રથી માનવ બીજાના ધર્મ પ્રતિ અરુચિ–તિરસ્કાર દાખવે, પોતાના સિવાય બીજાનો ધર્મ કલ્યાણ કરી શકે જ નહિ એવી વૃત્તિ રાખે, એ શું ઉચિત છે? પોતાનો જ ધર્મ ઈશ્વરપ્રણીત છે અને સર્વથા સંપૂર્ણ છે, અને બીજાનો ધર્મ પાખંડ છે–મિથ્યા છે અને તદ્દન અપૂર્ણ છે એવું સમજે, એ પણ શું ઉચિત છે? મારા પિતા જેમ મારે માટે આદરણીય છે, છત્રરૂપ છે, તેમ બીજાના પિતા બીજાને માટે આદરણીય છે અને છત્રરૂપ છે એની કોઈ ના પાડી શકે ખરું? મહાસાગરમાં તરતી મારી નાવ જ પાર પહોંચાડી શકે છે અને જે બીજી બીજી નાવો ચાલે છે તે તેમાંના બેસારુઓને પાર પહોંચાડી શકવાની નથી જ, એમ કહેવું કેટલું બધું બેહૂદું છે? આપણામાં પરસ્પર એકબીજાના ધર્મની ઓળખ વધે અને તે દ્વારા પરસ્પર સમભાવ કેળવાય, તે માટે સભાઓ, મંડળો વગેરે ગોઠવાયાં કરવાં જોઈએ; તે જ માટે મેળા, ઉત્સવો, વનવિહારો, રમતગમતો વગેરે પ્રવૃત્તિઓ પણ યોજાયા કરવી જોઈએ, અને બની શકે તેટલા પ્રામાણિક પ્રયત્નોદ્વારા એકબીજાના ધર્મ તરફ સમભાવ રાખવાની વૃત્તિ સવિશેષ ખીલે એ સારુ વિવિધ પ્રયાસો ચાલ્યા જ કરવા જોઈએ; એવાં નાટકો, ભવાઈઓ, ચલચિત્રો વગેરે પણ યોજાવાં જોઈએ; આપણે બધા સમૂહમાં કે વ્યક્તિગત જ્યારે જ્યારે ભેગા થઈએ, ત્યારે બીજી બીજી વાતો સાથે એકબીજાના ધર્મની ખૂબી સમજવાની પણ વાતો અવશ્ય કરવી જ એવો દૃઢ નિયમ રાખવો જોઈએ. આવા પ્રબળ પ્રયત્નો સિવાય હજારો વર્ષથી ચાલી આવતી આ ધાર્મિક અસ્પૃશ્યતા દૂર થવાનો કે ઓછી થવાનો સંભવ નથી.

આપણા પૂર્વપુરુષોએ એટલે વૈદિક પરંપરાના તાર્કિક આચાર્યોએ જૈનપરંપરા અને બૌદ્ધપરંપરા વિશે ભારે ગેરસમજૂતીઓ ઊભી

થાય એવા અનેક ઉલ્લેખ પોતપોતાના શાસ્ત્રોમાં કરેલા છે, એવી કેટલી ય કથાઓ પણ ઉપજાવી કાઢેલી છે. એ જ રીતે જૈનપરંપરાના અને બૌદ્ધપરંપરાના તાર્કિક પંડિતોએ વૈદિક પરંપરા સંબંધે અનેક ગેરસમજૂતીઓ પેદા થાય એવાં લખાણો પોતપોતાના ગ્રંથોમાં નોંધેલાં છે અને એવી જ કેટલી ય દંતકથાઓ પણ જોડી કાઢેલી છે. એ જ પ્રમાણે જૈનપરંપરાના પંડિતોએ બૌદ્ધપરંપરાને વગોવવાનું અને બૌદ્ધપરંપરાના વિબુધોએ જૈનપરંપરાને વગોવવાનું ચાલુ રાખેલ છે. આને પરિણામે ષડ્દર્શનો અને ષડ્દર્શનોના તમામ સંપ્રદાયો પણ માંહોમાંહે એક બીજાની નિંદા કર્યા સિવાય રહી શક્યા નથી. પરસ્પર તિરસ્કાર બતાવવા મિથ્યાદૃષ્ટિ, નિહ્નવ, નાસ્તિક વગેરે નવા નવા શબ્દો પણ તેમણે યોજી કાઢેલા છે. વિષ્ણુનો પૂજક શિવનું નામ ન લે; એટલું જ નહિ, 'કપડું શીવવું' એવું 'શિવ' ઉચ્ચારણવાળું વાક્ય પણ ન બોલે. મહાવીર બધે સરખા, છતાં ય શ્વેતાંબરપરંપરાનો જૈન દિગંબરમંદિરના મહાવીરની સામે પણ ન જુએ; અને દિગંબરપરંપરાનો જૈન શ્વેતાંબરપરંપરાના મહાવીરને વીતરાગ પણ ન માને—આટલી હદે મામલો પહોંચી ગયેલ છે. વૈદિક પરંપરાનો પંડિત કહેશે, કે અમે સ્વીકારેલો જ ઈશ્વર સર્વજ્ઞ છે, જૈનપરંપરાનો પંડિત કહેશે, કે અમારા તીર્થંકરો, સિદ્ધો અને કેવળીઓ સિવાય બીજો કોઈ સર્વજ્ઞ સંભવે જ નહિ. બૌદ્ધપરંપરાનો પંડિત વળી એમ કહેશે, કે બુદ્ધો સિવાય જગતમાં બીજો કોઈ સર્વજ્ઞ થઈ શકે નહિ. આવા આવા વિવાદો વધતાં વધતાં પડ્દર્શનનાં તમામ તર્કશાસ્ત્રો ક્લેશમય બની ગયાં છે, અને એ શાસ્ત્રોને ભણનારા મૃદુ મનના છાત્રો ઉપર એ શાસ્ત્રો ભારે દુરાગ્રહની છાપ પાડી રહ્યાં છે. આ બધાનો નિવેડો વિચારોની ઉદારતા દ્વારા જ લાવી શકાય એમ છે. આગળ કહ્યા પ્રમાણે પ્રત્યેક સંતાનનો પિતા તેને માટે પૂજનીય–માનનીય છે; તેમ પ્રત્યેક પરંપરાનો પ્રવર્તક તેના અનુયાયીઓ માટે સર્વજ્ઞ જ રહેવાનો અને એ વિશે કોઈ પણ પરંપરાવાળાએ કશો પણ વાંધો લેવો ન ઘટે. આવી ઉદારતા કેળવ્યા સિવાય આપણામાં સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિ ખીલી શકવાનો સંભવ નથી. એકબીજાના દેવને અસર્વજ્ઞ, કુદેવ વગેરે કહી તેમનાં

શાસ્ત્રોને અપ્રમાણ ઠરાવવા આપણા પૂર્વપુરુષોએ તર્કશાસ્ત્રો દ્વારા જે પ્રયત્ન કરેલો છે, તેનું પરિણામ ભારે ભયંકર આવેલું છે. એક-બીજા વચ્ચે આપણામાં દ્વેષબુદ્ધિ પેદા થયેલી છે, સંગઠન જતું રહેલ છે, એકબીજાને ધર્મ દ્વારા ઓળખવાની વૃત્તિ સમૂળગી નાબૂદ થઈ ગયેલ છે, વધારે શું કહેવું ? આવડા મોટા ગુજરાત દેશમાં વૈદિક પરંપરાના કોઈ પંડિતને જઈને પૂછો, કે આપ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ વિશે ખરી હકીકત કેટલી કહી શકો એમ છો ? એ જ રીતે જૈન-પરંપરાના કોઈ આચાર્યને જઈને પૂછો, કે આપ વૈદિક પરંપરા વિશે ખરો પરમાર્થ કેટલો બતાવી શકો છો ? તો મારી ખાતરી છે, કે આનો ઉત્તર આપનારો કોઈ જ મળવાનો નથી. આપણા દેશમાં બૌદ્ધ-પરંપરાનો તો પ્રચાર નથી; એટલે એ વિશે શું લખવું ? આખા દેશની વાત એક કોરે મૂકો, એક જૈન અને બ્રાહ્મણ જ્યાં શાખપાડોશી તરીકે રહેતા હોય, ત્યાં પણ તેઓ એક બીજાના ધર્મનો કશો પરિચય સાધતા હોતા નથી, સાધતા હોય તો પરસ્પર ઘૃણા કે તિરસ્કારની લાગણી જ; કયો એવો વૈદિક પંડિત છે, કે જેણે જૈન શાસ્ત્રો પરમાર્થ-બુદ્ધિથી વાંચવા પ્રયત્ન કર્યો હોય? અને કયો એવો જૈન સૂરિ છે, કે જેણે સદ્‌ભાવ સાથે વૈદિક ગ્રંથો વાંચ્યા હોય? 'ગીતાજી' જેવું પ્રસિદ્ધ પુસ્તક પણ જૈન સૂરિઓ વાંચવા આદર ન રાખે અને ઉત્તરા-ધ્યયન જેવાં પ્રસિદ્ધ જૈન પુસ્તકોને વાંચવાનો આદર બ્રાહ્મણ પંડિતો ન રાખે, ત્યાં સુધી એક બીજા ધર્મનો ખરો પરિચય સધાવો કઠણ છે. એમ ન થાય ત્યાં સુધી અહિંસાધર્મનું પાલન પણ અશક્ય છે. કમનસીબ છે આપણા દેશનાં, કે જેના સાહિત્યમાં નિત્યવૈરના સમાસવાળા ઉદાહરણમાં "ब्राह्मणश्रमणम्" નું ઉદાહરણ હજુ પણ વિદ્યમાન છે, અને ભાષામાં પણ "જોગીજતિને વેર" વાળી કહેવત શામળભટ્ટની વાણીમાં ઊતરી છે. આવી ભારે દુઃખદાયી પરિસ્થિતિ વચ્ચે સર્વધર્મસમભાવની પ્રવૃત્તિ માટે ભારે પ્રયત્ન કરવો રહ્યો. આપણે સૌએ ખાસ યાદ રાખવાનું છે, કે સર્વધર્મસમભાવ સધાયા વિના આપણા પોતાનાં ધર્માનુષ્ઠાનોની પણ સાધના ખરી રીતે અટકી પડી છે; ભલે મંદિરોમાં ઘંટો વાગે, શંખો ફૂંકાય કે

લોકની ભીડ જામે, પરંતુ ધર્મનો મૂળ પાયો અહિંસા જ નષ્ટ થઈ ગયેલ છે. હવે તો વૈદિક ધર્મ, જૈન ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ એ ત્રણના જ પરિચયથી પણ ચાલે એમ નથી; પારસી ધર્મ, ખ્રિસ્તિ ધર્મ અને ઇસ્લામ ધર્મનો પણ પરિચય મેળવવો રહ્યો. કેવળ જિજ્ઞાસા બુદ્ધિ રાખીને, આદરભાવ રાખીને એ ધર્મોના રહસ્યને સમજવું જરૂરી છે. એ વિના આપણો સર્વધર્મ સમજવાનો પ્રયત્ન અધૂરો જ રહેવાનો છે. આપણો "समो यः सर्वभूतेषु"નો જીવનવ્યાપી સિદ્ધાંત માત્ર પાઠમાં જ રહેવાનો છે; અને "मित्ती मे सव्वभूतेसु"ની વાત પણ માત્ર પોપટવાણી જ બનવાની છે. આપણા દેશની પ્રજાની અધોગતિ અટકાવવી હોય, પ્રગતિ ફેલાવવી હોય, આપણી પરતંત્રતા તોડવી હોય, સ્વતંત્રતા મેળવવી હોય, તો સંગઠન એ અમોઘ ઉપાય છે. સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિ કેળવાયા વિના ખરું સંગઠન સંભવતું નથી. માટે દેશની તમામ ધર્મસંસ્થાઓ, સાહિત્યસંસ્થાઓ અને દેશના પ્રધાન પુરુષો, પંડિત પુરુષો સર્વધર્મસમભાવનું વાતાવરણ ઊભું કરવા વિશેષમાં વિશેષ આચારમય પરિસ્થિતિ આદરે અને એ વિશેના બીજા પણ શક્ય પ્રયત્નો કરે એ ભારે જરૂરનું છે.

સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિને ટેકો આપવાના જ ઉદ્દેશથી 'સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય' દ્વારા, પવિત્ર ધમ્મપદનો સરળ અનુવાદ કરવાનું માથે લીધું છે. જે શ્રદ્ધાથી કોઈ બૌદ્ધધર્મી આ ગ્રંથને જુએ, એવી જ શ્રદ્ધાથી આ સરળ અનુવાદ કરવાનો મારો પ્રયાસ છે. એ કેટલો સફળ થયેલ છે એ હું જાણતો નથી; પરંતુ મારી જાતને તો તે કામમાં ભારે રસ, સંતોષ અને ધર્માસ્વાદ મળ્યાં છે એમાં શક નથી.

૨

ધમ્મપદના પરિચય વિશે પણ લખવું જરૂરી છે. આરંભમાં એ ગ્રંથનો બહિરંગ પરિચય કરાવી, બાદ તેના અંતરંગ પરિચયની ચર્ચા કરીશ :—

વૈદિક પરંપરામાં જે મહત્ત્વ અને આદરણીય સ્થાન શ્રી 'ગીતાજી'-

નું છે, તે જ સ્થાન [1]બૌદ્ધપરંપરામાં આ ધમ્મપદનું છે. બહિરંગ પરિચયમાં ૧ 'ધમ્મપદ'નો અર્થ, ૨ ધમ્મપદની ભાષા ૩ ધમ્મપદનાં પ્રકરણો—એ ત્રણ મુદ્દાઓ પ્રધાનપણે ચર્ચવાના છે.

ધમ્મપદનો અર્થ : ધમ્મ અને ધર્મ એ બન્ને શબ્દો મળતા મળતા છે, તેમનો અર્થ પણ મળતો મળતો છે. અમરકોશકાર 'ધર્મ' શબ્દના છ અર્થો બતાવે છેઃ પુણ્ય, યમ, ન્યાય, સ્વભાવ, આચાર અને સોમપાન કરનાર. (અમરકો૦ કાંડ ૩ નાનાર્થવર્ગ શ્લો૦ ૧૩૮) હેમચંદ્ર અને અભિધાનપ્પદીપિકામાં 'ધર્મ'શબ્દના વિશેષ અર્થો આપેલા છેઃ યમ, ઉપમા, પુણ્ય, સ્વભાવ, ધનુષ્ય, સત્સંગ, અર્હંત અહિંસા વગેરે ધર્મ, ન્યાય, રહસ્ય તથા દાનધર્મ વગેરે ધર્મ (હેમચંદ્ર અનેકાર્થસંગ્રહ બીજું કાંડ શ્લો૦ ૩૧૯, ૩૨૦) ધર્મ એટલે સ્વભાવ, પરિવર્તન, પ્રજ્ઞા, ન્યાય, સત્ય, પ્રકૃતિ, પુણ્ય, જ્ઞેય, ગુણ, આચાર, સમાધિ, નિરસત્તતા (?) આપત્તિ અને કારણ વગેરે (અભિધાનપ્પદીપિકા—અનેકત્થવગ્ગ ગાથા ૭૮૪) જેમ કોશકારોએ 'ધમ્મ' શબ્દના અનેક અર્થો બતાવેલા છે, તેમ 'પદ' શબ્દના પણ અનેક અર્થો બતાવેલા છેઃ "પદ એટલે વ્યવસાય, રક્ષણ, સ્થાન, ચિહ્ન, પગ અને વસ્તુ" (અમરકો૦ કાંડ ૩ નાનાર્થવર્ગ શ્લો૦ ૯૩) "પદ એટલે સ્થાન, અંતે વિભક્તિવાળો શબ્દ, વાક્ય, ચિહ્ન, વસ્તુ, રક્ષણ, પગ, પગનું નિશાન, વ્યવસાય-નિશ્ચય, બાનું" (હેમચંદ્ર અનેકાર્થસં૦ બીજું કાંડ શ્લો૦ ૨૨૫, ૨૨૬) "પદ એટલે સ્થાન, રક્ષણ, નિર્વાણ, કારણ, શબ્દ, વસ્તુ, અંશ, પગ, પગનું નિશાન" (અભિધાનપ્પ૦ અનેકત્થવ૦ ગાથા ૮૧૯) કોઈ પણ શબ્દ જ્યારે પ્રથમ પ્રથમ પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે તેના આટલા બધા અર્થો હોવાનો સંભવ નથી; પરંતુ મૂળે તેનો એક અર્થ હોય છે, પણ પાછળથી શબ્દનો વ્યવહાર વધતાં તેના

---

૧ જૈનપરંપરામાં આ પ્રકારનો કોઈ પ્રાચીન સંગ્રહગ્રંથ નથી; પરંતુ એવો એક નવો સંગ્રહગ્રંથ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે અને તે 'મહાવીર વાણી'ને નામે 'સસ્તા સાહિત્ય મંડળ (દિલ્હી)' દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ છે.

ઉપર જણાવેલા અનેક અર્થો થવા પામે છે. અર્થો એટલે પદાર્થો વા ક્રિયાઓ અનેક છે અને તેની અપેક્ષાએ શબ્દો ઘણા પરિમિત છે; માટે જ કવિઓ અને તે પછી કોશકારો શબ્દોના અનેક અર્થોનું સૂચન કરે છે. 'ધમ્મ' શબ્દમાં મૂળ 'ધૃ' ધાતુ છે; એટલે તેનો પ્રધાન અર્થ 'ધારણ કરવું' છે—પોતાના સ્વભાવથી ખસી જતી વસ્તુઓનું ધારણ કરે-સ્થિર રાખે, તેનું નામ 'ધમ્મ'. 'પદ' શબ્દ-માં મૂળ 'પદ' ધાતુ છે, તેનો પ્રધાન અર્થ 'ગતિ' અથવા 'બોધ' થાય છે. જેનાથી બોધ થઈ શકે, તેનું નામ પદ–અર્થાત્ વચન કે વાક્ય. વિશેષ નામ તરીકે 'ધમ્મપદ'ના 'ધમ્મ'નો અર્થ તેના ધાત્વર્થ પ્રમાણે લેવાનો છે; અર્થાત્ સદાચાર, સત્ય, અહિંસા વગેરે અર્થમાં અહીં 'ધમ્મ' શબ્દ છે અને એ ધમ્મનો જેનાથી બોધ થાય તેનું નામ પદ એટલે 'પદ' શબ્દનો અર્થ અહીં વાક્ય કે વચન છે. 'ધમ્મપદ' આખા નામનો અર્થ ધમ્મનાં બોધક વાક્યો. એવાં વાક્યોના સંગ્રહ માટે પણ 'ધમ્મપદ' શબ્દને અહીં સમજવાનો છે. આ જ ગ્રંથમાં અહીં બતાવેલા અર્થ માટે 'ધમ્મ' અને 'પદ' શબ્દો વપરાયેલા છે. 'ધમ્મ' માટે જુઓ ગા૦ ૨૦ અને 'પદ' માટે જુઓ ગા૦ ૧–૨–૩ સહસ્રવર્ગ. કેટલાક પંડિતો 'ધમ્મપદ'નો અર્થ 'ધર્મનો માર્ગ' કરે છે, પરંતુ તેના કરતાં ઉપરનો અર્થ વિશેષ સંગત જણાય છે; માટે 'ધમ્મપદ'નો સળંગ અર્થ 'ધર્મનાં વચનોનો સંગ્રહ' અહીં સ્વીકાર્ય છે. બૌદ્ધ પરિભાષામાં 'ધમ્મ' શબ્દ 'ચિત્તના સ્વભાવ' અર્થમાં પણ સાંકેતિક છે; પરંતુ 'ધમ્મ-પદ'ના 'ધમ્મ'નો એ પારિભાષિક અર્થ અહીં લેવાનો નથી. આ સંગ્રહની પ્રથમ ગાથામાં 'ધમ્મ' શબ્દનો એ પારિભાષિક અર્થ લેવાયેલ છે એ ખ્યાલમાં રહે.

ધમ્મપદની ભાષા: વૈદિક પરંપરાનાં પ્રાચીન શાસ્ત્રોનો મોટો ભાગ લોકભાષામાં નથી પરંતુ પંડિતોની ભાષામાં છે. એ પરંપરા મહાભાષ્યકાર પતંજલિના સમયથી પંડિતોની ભાષાને પ્રતિષ્ઠા આપે છે, ત્યારે જૈનપરંપરા અને બૌદ્ધપરંપરા મૂળથી જ લોકભાષાને

પ્રતિષ્ઠા આપે છે. વૈદિકપરંપરા (શ્રી કુમારિલ ભટ્ટ) એમ કહે છે, કે પંડિતોની ભાષામાં રચાયેલાં શાસ્ત્રો પ્રમાણભૂત છે અને લોકભાષામાં રચાયેલાં શાસ્ત્રો પ્રમાણભૂત નથી; ત્યારે બૌદ્ધપરંપરા અને જૈનપરંપરા ખાસ કોઈ ભાષાને મહત્ત્વ કે પ્રામાણ્ય ન આપતાં જે સમયે જે ભાષા લોકપ્રતિષ્ઠિત હોય, તેને પોતાના વિચારોનું વાહન બનાવે છે. ભારતવર્ષના સંતયુગમાં તમામ સંતોએ પોતાના વિચારનું વાહન તે તે સમયની લોકભાષાને જ બનાવેલ છે; અને તેમ કરતાં તેમને પંડિતો તરફથી જે જે કષ્ટ સહન કરવાં પડ્યાં છે, તે સૌને સુવિદિત છે. ધમ્મપદની ભાષા પણ તેના સમયની લોકભાષા છે—એનું નામ માગધી ભાષા છે. જૈનશાસ્ત્રોનો પ્રધાન ભાગ અર્ધમાગધીમાં લખાયેલો છે. આ અર્ધમાગધી અને માગધીમાં ઝાલાવાડની ભાષામાં અને ગોહિલવાડની ભાષામાં જેટલું અંતર છે તેનાથી કશું વિશેષ અંતર નથી. માગધી એટલે મગધની પ્રચલિત ભાષા અને અર્ધમાગધી એટલે મગધ અને મગધ બહારના પ્રદેશની પ્રચલિત ભાષા. હમણાં હમણાં 'માગધી'ને બદલે બૌદ્ધસાહિત્યની ભાષા માટે 'પાલિ' શબ્દ વિશેષ ખ્યાતિ પામેલ છે; પરંતુ ખરી રીતે 'પાલિ' શબ્દ કોઈ પ્રકારની ભાષાનો સૂચક નથી. 'પાલિ' શબ્દને અમુક ભાષાનો વાચક સમજી આપણા દેશના અને પરદેશના મોટા મોટા પંડિતોએ એની વ્યુત્પત્તિ માટે અનેક પ્રકારની ચિત્રવિચિત્ર કલ્પનાઓ કરેલી છે: પાટલિપુત્રનો 'પાટલિ' ભાગ, પલ્લિ, પાલિ, પંક્તિ, મારવાડનું 'પાલિ' ગામ, 'પહેલવી' શબ્દ વગેરે અનેક શબ્દો સાથે ભાષાવાચક 'પાલિ' શબ્દનો સંબંધ જોડવા પ્રયાસો થયા છે; પરંતુ તે બધા અસંગત છે. જ્યાં મૂળે 'પાલિ' શબ્દ ભાષાવાચક ન હોય, ત્યાં એ બધી સ્વૈરકલ્પનાઓ બંધ બેસે પણ શી રીતે? માગધી ભાષામાં परियाय કે पलियाय શબ્દ 'ધર્મના ઉપદેશ'ના અર્થમાં પ્રચલિત[1] છે. તેનું એક બીજું ઉચ્ચારણ पालियाय થાય છે. આ 'पालियाय' શબ્દનું જ ટૂંકું ઉચ્ચારણ 'पालि' શબ્દ છે. બુદ્ધ ભગવાને જે જે ઉપદેશો આપેલા છે, તે તમામનું નામ पालियाय કે

---

૧ જુઓ અભિધાનપ્પદીપિકા ત્રીજું કાંડ શ્લો૦ ૮૩૭

पालि છે; એટલે એ ઉપદેશો જે ભાષામાં અપાયા કે લખાયા, તેનું નામ પણ पालि પ્રચલિત થયું; એટલો આ 'पालि' શબ્દનો ઇતિહાસ છે. ધમ્મપદની ભાષા માગધી છે અને બુદ્ધના ઉપદેશોની દૃષ્ટિએ તેને 'पालि' શબ્દથી પણ કહી શકાય; બાકી ભાષાનું નામ તો पालि નથી જ. આ સાથે 'ધમ્મપદ'ના સમય વિશે પણ થોડો વિચાર કરી લઈએ: ખરોષ્ટી લિપિમાં લખેલું એક પ્રાકૃત ખંડિત (હસ્તલિખિત) ધમ્મપદ ચિની તુર્કસ્તાનમાં ખોટાન પાસે મળી આવેલ છે. ઐતિહાસિકોનો એવો મત છે, કે તેનો સમય ઈ. સ. ત્રીજા સૈકાનો છેલ્લો ભાગ હોવો જોઈએ. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે, કે આ માગધી ભાષાનું ધમ્મપદ એ પ્રાકૃત ધમ્મપદ કરતાં ઘણું પ્રાચીન હોવું જોઈએ.

ધમ્મપદનાં પ્રકરણો : આ મુદ્દામાં ધમ્મપદમાં વર્ણવેલી હકીકત અને તેનાં પ્રકરણો વિશે વિચારવાનું છે. ધમ્મપદના આરંભમાં જ જણાવેલ છે, કે "બધા વિચારોમાં મન આગેવાન છે". "કોઈ દુષ્ટ મનથી બોલે કે બીજી કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરે, તેની પાછળ દુ:ખ ચાલ્યા કરે છે." આમ કહીને બુદ્ધ ગુરુ મનશુદ્ધિની અગત્ય ઉપર વિશેષ ભાર મૂકે છે. વૈદિક પરંપરામાં અને જૈનપરંપરામાં પણ "मन एव मनुष्याणां कारणं बन्ध–मोक्षयोः" કહીને સંકલ્પશુદ્ધિ ઉપર સવિશેષ ભાર મૂકેલો છે. સંકલ્પશુદ્ધિ સિવાય શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી અને તે વિના વ્યક્તિને કે સમૂહને સુખ સંતોષ મળવાનો સંભવ નથી. એ માટે સત્ય, સંયમ, સંતોષ, અપરિગ્રહ, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, પ્રજ્ઞાવિકાસ વગેરે ગુણો ખીલવવા જોઈએ અને ક્રોધ, દ્રોહ, ઈર્ષ્યા, વૈર, લોભ, મોહ, હિંસા, અસત્ય વગેરે દુર્ગુણોને છોડી દેવા જોઈએ. આ જ હકીકત આરંભથી અંત સુધી આ ગ્રંથમાં વર્ણવાયેલી છે. કોઈ વિવેકી સંગ્રહકારે આ હકીકતને આ ગ્રંથમાં છવ્વીશ વર્ગોમાં ગોઠવેલી છે; અને વર્ગમાં આવતી હકીકત ઉપરથી કે વર્ગના આરંભમાં આવતા શબ્દો ઉપરથી વા વર્ગની રચનાપદ્ધતિને આધારે અમુક અમુક ગાથાના સમૂહને અમુક અમુક વર્ગનાં નામ અપાયેલાં માલૂમ પડે છે. પહેલા વર્ગનું નામ 'યમક' વર્ગ છે. તેમાં બબ્બે ગાથાદ્વારા સામસામા વિરોધી વિષયોનું નિરૂપણ

છે. પહેલી ગાથામાં દુઃખ વિશે અને બીજી ગાથામાં સુખ વિશે; એ જ પ્રમાણે, ત્રીજી ગાથામાં વૈરની અશાંતિ વિશે અને ચોથી ગાથામાં વૈરની શાંતિ વિશે; સાતમી ગાથામાં મારના પ્રભાવ વિશે અને આઠમી ગાથામાં મારના અસામર્થ્ય વિશે વર્ણવેલું છે; અર્થાત્ ગાથાના યમક (જોડી) દ્વારા પ્રથમ વર્ગમાં વિષય વર્ણન કરેલ છે, માટે તેનું નામ 'યમકવર્ગ'; બીજા 'અપ્રમાદવર્ગ'નો વિષય તેના નામ દ્વારા જ જાણીતો છે. ત્રીજા 'પુષ્પવર્ગ'માં બધી થઈને સોળ ગાથાઓ છે, તેમાં માત્ર સાતમી અને ચૌદમી એ બે ગાથા સિવાય બાકીની બધી ગાથાઓમાં 'પુષ્પ' શબ્દનો કોઈ ને કોઈ પ્રકારે ઉલ્લેખ આવે છે; એટલે આ વર્ગમાં ઉપમા તરીકે 'પુષ્પ' શબ્દનો ઉપયોગ છે, તેમ તેના ખરા અર્થમાં પણ તેનો પ્રયોગ (ગા૦ ૬) છે; તથા 'કામદેવનાં શસ્ત્રો' અર્થમાં અને 'વાસના' અર્થમાં પણ તે અહીં વપરાયેલો છે; અને જ્યાં 'પુષ્પ' શબ્દનો ચોકખો ઉલ્લેખ નથી, ત્યાં પણ સુગંધવાળી વસ્તુઓની હકીકત આવેલી છે, એટલે આ વર્ગનું નામ 'પુષ્પવર્ગ' ગોઠવ્યું જણાય છે. આ વર્ગમાં આવેલી છઠ્ઠી ગાથા વર્ગના પ્રચલિત ભાવમાં બરાબર ગોઠવાતી નથી; પરંતુ સંગ્રહકારે તેમાં 'પુષ્પ' શબ્દ આવેલો જોઈને તેને આ વર્ગમાં ગોઠવી દીધી લાગે છે. પાંચમા વર્ગની સોળ ગાથાઓમાં 'બાલ' શબ્દના ઉલ્લેખવાળી વધારે ગાથાઓ છે; એટલે આ વર્ગને 'બાલવર્ગ' કહેલો જણાય છે. છઠ્ઠા વર્ગની ગાથાઓમાં પંડિતોના આચરણો વિશેની હકીકતો બતાવેલ છે અને તેમાં કોઈ કોઈ ગાથામાં 'પંડિત' શબ્દનો ઉલ્લેખ પણ છે, તેથી એનું નામ 'પંડિતવર્ગ' કલ્પેલું લાગે છે. આઠમા વર્ગની ગાથાઓમાં સહસ્ર અને શત સંખ્યા આપીને જે કહેવાનું છે, તે કહી બતાવેલ છે. અને પ્રારંભની ગાથામાં 'સહસ્ર' શબ્દનો ઉલ્લેખ પણ છે; માટે એનું નામ 'સહસ્રવર્ગ' રાખેલું હોઈ શકે. નવમો નાગવર્ગ: નાગ એટલે હાથી. 'હાથી યુદ્ધમાં વિશેષ કામ આવે છે'. 'હાથી વનમાં એકલો ફરે છે', એનું રૂપક કરીને સાધકે 'હાથી' જેવા થવાની વૃત્તિ રાખવી એ સૂચના આ વર્ગમાં છે; માટે આનું નામ નાગવર્ગ. 'નાગ' ઉપરાંત અહીં 'હાથી' અર્થના બીજા 'કુંજર' 'માતંગ' 'હત્થી' શબ્દો પણ

વપરાયેલા છે. તેરમા વર્ગની તમામ ગાથાઓમાં લોક, પરલોક, દેવલોક કે સવ્વલોક શબ્દનો નિર્દેશ કરીને કહેવાની હકીકત કહેલી છે, તેથી તેનું નામ 'લોકવગ્ગ' રાખેલું જણાય છે. એકવીશમો 'પ્રકીર્ણકવર્ગઃ' પ્રકીર્ણક એટલે પરચૂરણ. આ વર્ગમાં કેટલીક પરચૂરણ હકીકતો આપેલી છે અને સાથે શ્રી બુદ્ધના શ્રાવકો, શ્રી બુદ્ધનો ધર્મ, શ્રી બુદ્ધનો સંઘ વગેરે વિશે સાંપ્રદાયિક લાગે તેવી હકીકત આપેલી છે. બીજા કોઈ સંપ્રદાયની આમાં અવગણના નથી; પરંતુ પોતાના સંપ્રદાયનો સવિશેષ ઉત્કર્ષ સૂચવેલો છે; અર્થાત્ જે લોકો બુદ્ધના શ્રાવક હોય, તેઓ આવા પ્રકારના હોય છે એવી હકીકત આપેલી છે ત્યારે બીજાના અનુયાયી વિશે કશું જણાવેલ નથી. આ જ રીતે, બાકીના તમામ વર્ગોનાં નામો ધમ્મપદના સંગ્રહકારે ગોઠવેલાં છે. ગાથાઓની સંકલનામાં કોઈ ખાસ તત્ત્વની યોજના જણાતી નથી; પરંતુ આ ચારસો ને ત્રેવીશ ગાથાનો સંગ્રહ સળંગ રાખવા જતાં કદાચ વિશેષ દીર્ઘકાય થઈ જવાનો સંભવ હોઈ સંગ્રહકારે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે એના વિભાગ કરેલા લાગે છે. હજુ પણ બરાબર પૃથક્કરણ કરવામાં આવે, તો એકબીજા વર્ગની ગાથા એકબીજા વર્ગમાં સમાઈ શકે એમ છે; એટલે કે 'નિરયવગ્ગ'ની ગાથા 'બાલવગ્ગ'માં, 'બુદ્ધવગ્ગ'ની ગાથા 'પંડિતવર્ગ'માં–એમ કેટલા ય વર્ગોની ગાથા બીજા વર્ગોમાં ગોઠવી શકાય એમ છે. અને જે ગાથાઓ ક્યાં ય ન ગોઠવાય એવી નીકળે, તેને માટે વળી એક જુદો વર્ગ પાડી શકાય અથવા તેમને પ્રકીર્ણક વર્ગમાં મૂકી શકાય. કહેવાનું તાત્પર્ય એ, કે આ વર્ગની યોજના પાછળ કોઈ વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ જણાતો નથી. સુગમ રીતે કંઠસ્થ રાખવા માટે આ વર્ગની યોજના થઈ હોય એમ ભાસ થાય છે. આ પ્રસંગે સમગ્ર બૌદ્ધસાહિત્યનો પરિચય અને તેમાં ધમ્મપદનું સ્થાન એ વિશે જરૂર લખવું જોઈએ; પરંતુ એ બધું લખવા જતાં એક મોટો નિબંધ લખવો પડે અને 'સસ્તું સાહિત્ય'ની શ્રેણીમાં આમ કરવું ન પોસાય એમ સમજીને જ એ બધું લખવું જતું કરું છું; અને એ બાબતની જિજ્ઞાસા રાખનારાઓને વિદ્યાપીઠવાળા 'ધમ્મપદ'ની પ્રસ્તાવના વાંચવાની ભલામણ કરું છું.

ધમ્મપદના અંતરંગ પરિચય વિશે વૈદિક પરંપરા સાથે અને જૈન-પરંપરા સાથે તેનાં વચનોની તુલના કરવા ઉપરાંત તેમાં આવેલા આત્મ-વર્ગ અને બ્રાહ્મણવર્ગ વિશે ખાસ વિવેચન કરવાનું છે. એ વિવેચન કરતાં પહેલાં ભારતીય માનસના ખરા પારખુ કવિકુળગુરુ શ્રી રવીંદ્રનાથ ઠાકુર મહાશયે ધમ્મપદ વિશે જે અભિપ્રાય વ્યક્ત કરેલ છે, તેનો થોડો ઉતારો અહીં આપવો ઉચિત જણાય છે. તેઓ કહે છે, કે– "ધમ્મપદની વિચારપદ્ધતિ આપણા દેશમાં હમેશાં ચાલતી આવેલી વિચારપદ્ધતિનો જ સાધારણ નમૂનો છે. બુદ્ધે આ બધા વિચારોને ચારે તરફથી ખેંચી, પોતાના કરી, બરાબર ગોઠવી સ્થાયી રૂપમાં મૂકી દીધા; જે છૂટું છવાયું હતું, તેને એકતાના સૂત્રમાં પરોવીને માણસો-ને ઉપયોગમાં આવે એવું કર્યું. તેથી જ જેમ ભારતવર્ષ પોતાનું સ્વરૂપ ભગવદ્‌ગીતામાં પ્રકટ કરે છે, ગીતાના ઉપદેષ્ટાએ ભારતના વિચારોને જેમ એકસ્થાને એકત્રિત રૂપ આપ્યું છે, તે જ પ્રમાણે ધમ્મપદ ગ્રંથમાં પણ ભારતના મનનો પરિચય આપણને થાય છે. તેથી જ ધમ્મપદમાં શું, કે ગીતામાં શું, એવી અનેક વાતો છે, જેના જેવી જ બીજી ભારતના બીજા અનેક ગ્રંથોમાં મળી આવે."

"હવે સવાલ એ છે, કે કલ્યાણને શા માટે માનવું? સમસ્ત ભારતવર્ષ શું સમજીને લાભ કરતાં કલ્યાણને, પ્રેય કરતાં શ્રેયને અધિક માને છે? તેનો વિચાર કરવો જોઈએ."

"જે વ્યક્તિ સંપૂર્ણ છે, તેને સારું–નરસું કાંઈ નથી. આત્મ–અનાત્મના યોગમાં સારાં–નરસાં સકળ કર્મનો ઉદ્‌ભવ છે; એટલે પ્રથમ આ આત્મ–અનાત્મના સત્ય સંબંધનો નિર્ણય કરવો આવશ્યક છે. આ સંબંધનો નિર્ણય કરવો અને તેનો સ્વીકાર કરીને જીવનકાર્ય ચલાવવું, એ હમેશાં ભારતવર્ષની સર્વથી મુખ્ય પ્રવૃત્તિ હતી."

"ભારતવર્ષમાં આશ્ચર્ય તો એ દેખાઈ આવે છે, કે ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયે આ સંબંધનો નિર્ણય ભિન્ન ભિન્ન રીતે કર્યો છે; છતાં વ્યવ-હારમાં સર્વ એક જ સ્થળે આવીને મળ્યા છે. ભિન્ન ભિન્ન અને સ્વતંત્ર રીતે ભારતવર્ષે એક જ વાત કહી છે."

"એક સંપ્રદાય કહે છે: આત્મ–અનાત્મ વચ્ચે કાંઈ ભેદ ખરો

નથી. ભેદની પ્રતીતિ થાય છે તેનું કારણ અવિદ્યા છે."

"પરંતુ જો એક સિવાય બીજું નથી, તો સારા–નરસાનો કાંઈ સવાલ જ રહેતો નથી. પણ એમ સહેલથી તેનો ફડચો આવતો નથી. જે અજ્ઞાનથી એક વસ્તુ તે બે છે એમ જણાય છે, તે અજ્ઞાનનો નાશ કરવો જોઈએ–નહિ તો માયાના ચક્રમાંથી દુઃખનો અંત નહિ આવે. આ લક્ષ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને અમુક કાર્ય સારું કે નરસું તે નક્કી કરવું જોઈએ."

"બીજો એક સંપ્રદાય કહે છે: આ સંસાર ફરે છે તેની સાથે બંધાઈને આપણે વાસનાને લીધે ફરીએ છીએ, દુઃખી થઈએ છીએ. એક કર્મ સાથે બીજા કર્મને એમ અંતહીન કર્મશૃંખલા રચ્યાં જઈએ છીએ. તે કર્મપાશનું છેદન કરી મુક્ત થવું, એ જ મનુષ્યનું એક માત્ર ધ્યેય છે."

"પરંતુ ત્યારે તો સકળ કર્મ જ બંધ કરવાં પડે. તેમ નથી. એટલે સહેલથી ફડચો નથી આવતો. કર્મને એવી રીતે નિયંત્રિત કરવાં જોઈએ, કે જેથી કર્મનાં દુચ્છેદ્ય બંધન ધીમે ધીમે શિથિલ થતાં જાય. આ દિશામાં દૃષ્ટિ રાખીને કયું કર્મ અશુભ તે નક્કી કરવું જોઈએ."

"ત્રીજો એક સંપ્રદાય કહે છે: આ સંસાર ભગવાનની લીલા છે. આ લીલાના મૂળમાં તેનો પ્રેમ છે, આનંદ છે; તે સમજી શકીએ તેમાં જ આપણી સાર્થકતા છે."

"આ સાર્થકતાનો ઉપાય પણ પૂર્વોક્ત બે સંપ્રદાયોના ઉપાયથી વસ્તુતઃ ભિન્ન નથી. આપણી વાસના દાબી શકીએ નહિ, તો ભગવાનની ઇચ્છા સમજી શકીએ નહિ. ભગવાનની ઇચ્છામાં જ પોતાની ઇચ્છાનું મુક્તિદાન તે જ ખરી મુક્તિ છે. તે મુક્તિને લક્ષ્યમાં રાખીને શુભાશુભ કર્મનો નિર્ણય કરવો જોઈએ."

"જેમણે અદ્વૈતાનંદને લક્ષ્ય રાખ્યું છે, તેઓ પણ વાસના–મોહનું છેદન કરવા ઉદ્યમ કરી રહ્યા છે; જેઓ કર્મની અનંત શૃંખલામાંથી મુક્તિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા છે, તેઓ પણ વાસનાને છેદી નાખવા

ઇચ્છે છે; અને ભગવાનના પ્રેમમાં જેઓ પોતાની જાતને લીન કરી દેવામાં શ્રેય માનનારા છે, તેઓ પણ વિષયવાસનાને તુચ્છ ગણવાનો ઉપદેશ કરે છે."

"જો આ સઘળા ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયના ઉપદેશ જ માત્ર આપણા જ્ઞાનનો વિષય હોત, તો તો આપણા પરસ્પર વિરોધનો પાર ન રહેત; પરંતુ આ ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયોએ તેમના ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વને આચારમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તે તત્ત્વ ગમે તેટલું સૂક્ષ્મ અથવા ગમે તેટલું સ્થૂલ હોય અને તેનું વ્યવહારમાં અનુસરણ કરવાને ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ પડે, તોપણ આપણા ગુરુઓએ નિર્ભય ચિત્તે તે સર્વનો સ્વીકાર કરીને તે તત્ત્વને આચારમાં સફળ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે."

× × ×

"એટલે તત્ત્વજ્ઞાન જેટલે દૂર પહોંચ્યું છે, તેટલે દૂર ભારતવર્ષ આચારને પણ ખેંચી ગયું છે. ભારતવર્ષે વિચાર તથા આચારમાં ભેદ માન્યો નથી; તેથી જ આપણા દેશમાં **કર્મ એ જ ધર્મ** છે. આપણે કહીએ છીએ, કે મનુષ્યના કર્મમાત્રનું ચરમ લક્ષ્ય કર્મદ્વારા મુક્તિ છે. મુક્તિના ઉદ્દેશથી કર્મ કરવું એ ધર્મ છે."

"પ્રથમ જ કહી ગયા છીએ, કે વિચારની બાબતમાં આપણામાં જેટલી વિભિન્નતા છે, તેટલી જ આચારની બાબતમાં એકતા છે. અદ્વૈતાનુભવને મુકિત કહો, અથવા સંસ્કાર જેમાંથી જતા રહ્યા છે તેવા નિર્વાણને મુકિત માનો, અથવા ભગવાનના અપરિમેય પ્રેમાનંદને જ મુકિત ગણો, પ્રકૃતિભેદને લીધે મુકિતનો અમુક આદર્શ અમુક માણસને આકર્ષણ કરે, પણ તે મુકિતને માર્ગે જવાના ઉપાયમાં તો એક પ્રકારની એકતા જ છે. તે એકતા બીજી કાંઈ નહિ પણ કર્મમાત્રને નિવૃત્તિ તરફ વાળવાની છે. સીડીની પાર જવાનો ઉપાય સીડી જ છે, તેમ ભારતવર્ષમાં **કર્મની પાર જવાનો ઉપાય કર્મ જ** છે. આપણાં સઘળાં શાસ્ત્રપુરાણોમાં આ જ ઉપદેશ છે; અને આપણો સમાજ આ જ ભાવના ઉપર સ્થપાયેલો છે." *

* 'પ્રાચીન સાહિત્ય': પૃ૦ ૧૦૧, ૧૦૫, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૦૮ અને ૧૦૯

આપણા કવિવરનું વિવેચન એટલું બધું સ્પષ્ટ છે, કે તે વિશે કશું લખવાપણું રહેતું નથી; છતાં આપણામાંના જે કેટલાક અનુભવ-પ્રમાણકો નથી, કેવળ શાસ્ત્રપ્રમાણકો છે, તેમને સારુ વૈદિક પરંપરાનાં અને જૈનપરંપરાનાં વચનોનો સંક્ષિપ્ત સાર આપવાથી એ વિવેચન વિશેષ ઉપાદેય બને એ દૃષ્ટિથી આ નીચે તે બન્ને પરંપરાનાં મૂળ વચનો નહિ પણ તેમનો સંક્ષિપ્ત સાર આપી દઉં. મહાભારત શાંતિ-પર્વ અધ્યાય ર૯૯માં ભીષ્મ પિતામહે સાધ્યો અને હંસનો સંવાદ ધર્મજિજ્ઞાસુ રાજા યુધિષ્ઠિરને જે પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યો છે, તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે :—

"યુધિષ્ઠિર બોલ્યા : 'હે પિતામહ! વિદ્વાન મનુષ્યો એમ કહે છે, કે સંસારમાં સત્ય, સંયમ, ક્ષમા અને પ્રજ્ઞા પ્રશંસાપાત્ર છે; તો આ વિશે તમારો શો અભિપ્રાય છે?'

"ભીષ્મ બોલ્યા : 'હે રાજા યુધિષ્ઠિર! આ વિશે તને એક સંવાદ કહી સંભળાવું છું. સાધ્યોએ હંસને મોક્ષધર્મ વિશે પૂછયું અને હંસે તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે આપ્યો :—

મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે તપ અને સંયમ આચરવાં, સત્ય બોલવું, મનનો જય કરવો, હૃદયની બધી ગાંઠોને કોરે કરીને પ્રિય તથા અપ્રિય વૃત્તિઓને પોતાના કબજામાં રાખવી, કોઈનું હૈયું ભેદાઈ જાય એવાં વચન ન બોલવાં, ક્રૂર વાણી ન બોલવી. હલકી વૃત્તિઓ-વાળા પાસેથી શાસ્ત્રને ન સમજવાં, જેનાથી બીજાને ઉદ્વેગ અને બળતરા થાય એવી વાણી ન બોલવી, સામો બીજો કોઈ વચનનાં બાણોથી આપણને વીંધે, તો એ સમયે શાંતિ જ રાખવી. રોષે ભરાવાનો પ્રસંગ આવતાં જે પ્રસન્નતા દાખવે છે, તે બીજાનાં સુકૃતોને લઈ લે છે. અન્યનો તિરસ્કાર કરનારા ભભકતા ક્રોધને જે માણસ કબજામાં રાખે છે, તે મુદિત અને ઈર્ષ્યા વગરનો બીજાનાં સુકૃતોને લઈ લે છે. કોઈ આક્રોશ કરે, તોપણ સામે કશું બોલવું નહિ; કોઈ મારે તો હમેશાં સહન જ કરવું—આ જાતની રીતને આર્ય પુરુષો સત્ય, સરળતા અને અક્રૂરતા કહે છે. સત્ય વેદનું રહસ્ય છે, સત્યનું રહસ્ય સંયમ છે, સંયમનું રહસ્ય મોક્ષ છે—

આ અનુશાસન બધા લોકોનું છે. જે કોઈ જોર પર આવેલા પોતાની વાણીના વેગને, મનના વેગને, ક્રોધના વેગને, તૃષ્ણાના વેગને, પેટના વેગને અને ઉપસ્થના વેગને સારી રીતે સહન કરે છે, તેને જ હું **બ્રાહ્મણ** કહું છું, **મુનિ** કહું છું. ક્રોધ કરનારાઓ કરતાં અક્રોધી ઉત્તમ છે, સહન નહિ કરનારાઓ કરતાં સહન કરનારો ઉત્તમ છે, જનાવર કરતાં માણુસ ઉત્તમ છે અને અજ્ઞાની કરતાં જ્ઞાની જ ઉત્તમ છે. પંડિત પુરુષ અપમાન મળતાં અમૃત મળવા જેવી સંતૃપ્તિ અનુભવે. અપમાન પામેલો સુખે સૂએ અને અપમાન કરનાર નાશ પામે. જે કોઈ ક્રોધી હોઈને યજ્ઞ કરે, દાન દે, તપ તપે, હોમ કરે, તેનું બધું યમરાજા હરી જાય છે: ક્રોધી માણુસનો એ બધો શ્રમ અફળ થાય છે."

હવે જૈનપરંપરાનાં આચારઅંગસૂત્રનાં વચનોનો સંક્ષિપ્ત સાર આ પ્રમાણે છેઃ—

"આ સંસારી જીવ અનેક કામોમાં ચિત્તને દોડાવે છે. તે ચાળણી કે દરિયા જેવા લોભને ભરપૂર કરવા મથે છે; તેથી તે બીજાઓને મારવા, હેરાન કરવા, કબજે કરવા, દેશને હણવા, દેશને હેરાન કરવા અને દેશને કબજે કરવા તૈયાર થાય છે.

"પરાક્રમી સાધકે ક્રોધ અને તેનું કારણ જે ગર્વ તેને ભાંગી નાખવાં અને લોભને લીધે મોટા દુઃખથી ભરેલી નરકગતિએ જવું પડે છે એમ જાણવું; માટે મોક્ષના અર્થી સાધક વીર પુરુષે હિંસાથી દૂર રહેવું અને શોક–સંતાપ ન કરવા.

"હે પુરુષ! તું જ તારો મિત્ર છે; શા માટે બહાર મિત્રને શોધે છે?"

"હે પુરુષ! તું તારા આત્માને જ કબજે કરી રાખીને દુઃખથી છૂટી શકીશ."

"હે પુરુષ! તું સત્યને જ બરાબર સમજ. સત્યની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા બુદ્ધિમાન સાધકો મૃત્યુને તરી જાય છે અને ધર્માચરણ કરીને કલ્યાણને સારી રીતે જુએ છે."

"આ જગતમાં જે કોઈ શ્રમણો તથા બ્રાહ્મણો છે, તેઓ જુદા જુદા વિવાદ કરે છે– જેમ કે 'અમે દીઠું છે, અમે સાંભળ્યું છે, અમે માન્યું છે, અમે નક્કી જાણ્યું છે તથા ચારે બાજુ ઉપર નીચે તપાસી જોયું છે, કે સર્વ પ્રાણ, સર્વ ભૂત, સર્વ જીવ તથા સર્વ સત્ત્વો હણવા યોગ્ય છે, દબાવવા યોગ્ય છે, પકડવા યોગ્ય છે, સંતાપ આપવા યોગ્ય છે અને કતલ કરવા યોગ્ય છે; એમ કરતાં કશો દોષ થતો નથી.'

"આ વચન અનાર્યોનું છે.

"તેમનામાં જેઓ આર્ય પુરુષો છે તેઓ એમ કહી ગયા છે, કે 'એ તમારું દીઠું, સાંભળ્યું, માનેલું, નક્કી જાણેલું અને ચારે બાજુ તપાસી જોયેલું બરાબર નથી. તમે જે એવું કહો છો, કે 'સર્વ જીવોને મારવામાં કશો દોષ નથી', એ તમારું કથન અનાર્ય વચનરૂપ છે.

"અને અમે તો એમ કહીએ છીએ, એમ ભાષણ કરીએ છીએ, એમ પ્રરૂપણા કરીએ છીએ અને એવું પ્રજ્ઞાપન કરીએ છીએ, કે તમામ જીવોને હણવા નહિ, દબાવવા નહિ, પકડવા નહિ, સંતાપ આપવો નહિ અને કતલ કરવા નહિ. એમ કરવામાં કશો દોષ નથી, એ આર્યવચન છે."

"હે પ્રવાદીઓ! અમે તમને પૂછીશું, કે તમને શું સુખ અપ્રિય છે કે દુઃખ અપ્રિય છે?

"હે પુરુષ! જેને તું હણવાનો વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે; જેને તું દબાવવાનો વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે; જેને તું સંતાપ આપવાનો વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે; જેને તું પકડવાનો–તાબે કરવાનો–વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે; અને જેની તું કતલ કરવાનો વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે. સરળ પુરુષો આવી સમજ ધરાવે છે; માટે કોઈ જીવને હણવો નહિ અને બીજા પાસે હણાવવો પણ નહિ." ×

× આચારાંગસૂત્ર: રવજી દેવરાજ–પૃ૦ ૫૧, ૫૨, ૫૫, ૬૩, ૬૪, ૮૪

બૌદ્ધપરંપરાનો આ 'ધમ્મપદ' ગ્રંથ વાચકોની સામે જ છે. એટલે એમાંથી કોઈ વચનો લઈને અહીં આપતો નથી, બાકી, ઉપર 'મહાભારત'માં અને 'આચારઅંગ'માં જે ભાવનાં વચનો કહ્યાં છે, તે જ ભાવનાં વચનો 'ધમ્મપદ'માં ભર્યાં પડ્યાં છે; એટલે વાચકો પોતાની મેળે જ એની તુલના કરી શકશે.

ઉપર આપેલાં વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધ પરંપરાઓનાં વચનોથી એ સ્પષ્ટ થાય છે, કે આપણા મહાકવિના કહેવા પ્રમાણે એ ત્રણે પરંપરાના પ્રાચીન ગ્રંથો સમગ્ર ભારતવર્ષના મનનો પરિચય આપે છે. આર્ય ભાષાઓના પ્રવાહો જુદા જુદા ફંટાયા છે; છતાં કોઈ પણ પ્રખર ભાષાશાસ્ત્રી તે જુદા જુદા પ્રવાહોનું પરસ્પર તોલન કરીને એમ કહી શકે એમ છે, કે એ તમામ આર્ય ભાષાઓના મૂળમાં એક જ પ્રવાહ કામ કરે છે; તેમ ધર્મના પ્રવાહો જુદા જુદા ભલે ફંટાયા અને તેનાં બાહ્ય કલેવરો ભલે વિરૂપ થઈ ગયાં, છતાં તે બધાના મૂળમાં એક શ્રેયનિષ્ઠા અથવા આત્મનિષ્ઠા કામ કરી રહી છે એમ કોઈપણ ધર્મપ્રવાહોનો મર્મસ્પર્શી અભ્યાસી કહી શકે એમ છે; અને આમ છે માટે જ આપણે એક બીજા પ્રવાહને ઓળખવા બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને આપણી માનસિક કે દુન્યવી શાંતિ માટે સર્વધર્મસમભાવની ભાવના આપણામાં પ્રબળપણે કેળવવી જોઈએ.

હવે અહીં એ બતાવવાનું છે, કે એ ત્રણે પ્રવાહના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં શબ્દરચના પણ કેટલી બધી એક સરખી છે. આ નીચે જે વચનો આપવાનાં છે, તેમાં ઐતિહાસિક ક્રમ પ્રમાણે વૈદિક વચનો પ્રથમ ભાગમાં મૂકેલાં છે અને જૈન વચનો બીજા ભાગમાં મૂકેલાં છે. સરખામણીની યોજના બે ભાગમાં આ પ્રમાણે છે:—

પ્રથમ ભાગમાં પહેલો *અર્થ, પછી વૈદિક વચન અને તેની સામે ધમ્મપદનું વચન. એ જ પ્રમાણે બીજા ભાગમાં પહેલો *અર્થ, પછી જૈન આગમનું વચન અને તેની સામે ધમ્મપદનું વચન.

* શાંતિપર્વ અને જૈનવચનોના ઉપરની પંક્તિવાર શબ્દશ: આ બધા અર્થો ટિપ્પણમાં આપેલા છે.

મહાભારત–શાંતિપર્વ

मृत्युरापद्यते मोहात् । પૃ૦ ૨૯૯
सत्येन आपद्यतेऽमृतम् । પૃ૦ ૫૩૩

प्रज्ञाप्रासादमारुह्य
ह्यशोच्यः शोचतो जनान्
भूमिष्ठानिव शैलस्थः
सर्वान् प्राज्ञोऽनुपश्यति ॥

उत्तमां बुद्धिमास्थाय
ब्रह्मभूयान् भविष्यसि
संतीर्णः सर्वसंसारात्
प्रसन्नात्मा विकल्मषः ॥
भूमिष्ठानीव भूतानि
पर्वतस्थो निशामय ।
अक्रुध्यन् अप्रहृष्यंश्च
न नृशंसमतिस्तथा ॥
પૃ૦ ૪૭૪ મૂળ અને ટીકા

पुष्पाणीव विचिन्वन्तम्
अन्यत्र गतमानसम् ।

મોહને લીધે મૃત્યુ થાય છે.
સત્યને લીધે અમૃત મળે છે–
અમર થવાય છે.
પ્રજ્ઞાના પ્રાસાદ ઉપર ચડીને શોક
વગરનો શોક કરતા જનોને
પર્વત ઉપર રહેલો જમીન ઉપર
રહેલાની પેઠે પ્રાજ્ઞ બધાને જુએ.
ઉત્તમબુદ્ધિનો આશ્રય કરીને
બ્રહ્મરૂપ થઈશ

ધમ્મપદ

पमादो मच्चुनो पदं ।
अप्पमादो अमतपदं ।
અપ્રમાદવર્ગ, ૧

पञ्ञापासादमारुय्ह
असोको सोकिनिं पजं ।
पब्बतट्ठो व भुम्मट्ठे
धीरो बाले अवेक्खति ॥
અપ્રમાદવર્ગ, ૮

पुप्फानि हेव पचिनंतं
व्यासत्तमनसं नरं ।

સર્વસંસારથી તરી ચૂકેલો
પ્રસન્ન આત્મા, પાપ વગરનો.
જમીન ઉપર રહેલાંની પેઠે ભૂતોને
પર્વત ઉપર રહેલો હો તેમ જો
ક્રોધ ન કરતો, હર્ષ ન કરતો
તથા અક્રૂર મનવાળો.
જાણે કે પુષ્પોને ન વીણતો હોય
જેનું મન બીજે રહેલું છે, એવા
તેને

वृकीवोरणमासाद्य
मृत्युरादाय गच्छति ॥ પૃ० २९९
संचिन्वानकमेवैनं
कामानामवितृप्तकम् ।
व्याघ्रः पशुमिवादाय
मृत्युरादाय गच्छति ॥ પૃ० २९९
पुष्पाणीव विचिन्वन्त-
मन्यत्र गतमानसम् ।
अनवाप्तेषु कामेषु
मृत्युरभ्येति मानवम् ॥
संचिन्वानकमेवैनं
कामानामवितृप्तकम् ।
वृकीवोरणमासाद्य
मृत्युरादाय गच्छति ॥ પૃ० ५३३

सुत्तं गामं महोघो व
मच्चु आदाय गच्छति ॥
पुप्फानि हेव पचिनंतं
ब्यासत्तमनसं नरं ।
अतित्तं येव कामेसु
अन्तको कुरुते वसं ॥

यथा मधु समादत्ते
रक्षन् पुष्पाणि षट्पदः ।
तद्वदर्थान् मनुष्येभ्यः
आदद्यादविहिंसया ॥
–(દુર્યોધન પ્રત્યે વિદુરનો ઉપદેશ)

यथा पि भमरो पुप्फं
वण्णगंधं अहेठयं ।
पलेति रसमादाय
एवं गामे मुनी चरे ॥
પુષ્પવર્ગ, ૪–૫–૬

જેમ વરુ ઘેટાને લઈ જાય, તેમ
મૃત્યુ ઉપાડીને ચાલ્યું જાય છે.
સંચય કરતાં જ એને
કામોથી તૃપ્તિ નહિ પામેલાને
જેમ વાઘ પશુને લઈ જાય
તેમ મૃત્યુ ઉપાડીને ચાલ્યું જાય છે.
જાણે કે ફૂલોને ન વીણતો હોય
જેનું મન બીજે રહેલું છે, એવા તેને
કામભોગો નહિ પ્રાપ્ત થતાં

મૃત્યુ ઉપાડીને ચાલ્યું જાય છે.
સંચય કરતાં જ એને
કામોથી તૃપ્તિ નહિ પામેલાને
જેમ વરુ ઘેટાને લઈ જાય
તેમ મૃત્યુ ઉપાડીને ચાલ્યું જાય છે.
જેમ મધ લે છે
બચાવતો ફૂલોને ભમરો
તે પ્રમાણે ધનને મનુષ્યો પાસેથી
લેવું જોઈએ અહિંસાપૂર્વક.

शकुनानामिवाकाशे
मत्स्यानामिव चोदके ।
पदं यथा न दृश्येत
तथा ज्ञानविदां गतिः ॥ પૃ૦ ૩૧૨

शकुन्तानामिवाकाशे
मत्स्यानामिव चोदके ।
यथा गतिर्न दृश्येत
तथा ज्ञानविदां गतिः ॥
પૃ૦ ૪૫૩

यस्सासवा परिक्खीणा
आहारे च अनिस्सितो
सुञ्ञतो अनिमित्तो च
विमोक्खो यस्स गोचरो
आकासे व सकुंतानं
पदं तस्स दुरन्नयं ॥
येसं संनिचयो नत्थि
ये परिञ्ञातभोजना
सुञ्ञतो अनिमित्तो च
विमोक्खो येसं गोचरो
आकासे व सकुंतानं
गति तेसं दुरन्नया ॥
અરહંતવર્ગ, ૪–૩

असदुच्चैरपि प्रोक्तः
शब्दः समुपशाम्यति ।
दीप्यते त्वेव लोकेषु
शनैरपि सुभाषितम् ॥

सहस्समपि चे वाचा
अनत्थपदसंहिता ।
एकं अत्थपदं सेय्यो
यं सुत्वा उपसम्मति ॥
સહસ્રવર્ગ, ૧

मनसोऽप्रतिकूलानि
प्रेत्य चेह वाञ्छसि ।

सुखकामानि भूतानि
यो दण्डेन न हिंसति ।

પક્ષીઓનું જેમ આકાશમાં
માછલાંઓનું જેમ પાણીમાં
પગલું દેખાતું નથી
તેમ જ્ઞાનીઓની ગતિ છે.
પક્ષીઓની જેમ આકાશમાં
માછલાંઓની જેમ પાણીમાં
ગતિ દેખાતી નથી
તેમ જ્ઞાનીઓની ગતિ છે.
ખોટા મોટેથી પણ બોલાયેલો
શબ્દ શાંત થઈ જાય છે
દીપે છે તો જ લોકમાં
ધીમે પણ બોલેલું સુભાષિત.
મનને અપ્રતિકૂળ
પરજન્મમાં અને અહીં ઇચ્છતો
હો, તો

भूतानां प्रतिकूलेभ्यः
निवर्तस्व यतेन्द्रियः ॥ पृ० ६३२

आत्मैवादौ नियन्तव्यः
दुष्कृतं सन्नियच्छता ।
दण्डयेच्च महादण्डै-
रपि बन्धूननन्तरान् ॥

अनाम्नायमला वेदा
ब्राह्मणस्याव्रतं मलम् ।
मलं पृथिव्या वाह्लीकाः
स्त्रीणां कौतुहलं मलम् ॥

तं पुत्रपशुसंपन्नं
व्यासक्तमनसं नरम्
सुप्तं व्याघ्रं महौघो वा
मृत्युरादाय गच्छति ॥ पृ० ५३३

अत्तनो सुखमेसानो
पेच्च सो लभते सुखं ॥ દંડવર્ગ, ४

अत्तानमेव पठमं
पतिरूपे निवेसये
अथञ्ञमनुसासेय्य
न किलिसेय्य पंडितो ॥
આત્મવર્ગ, ૨

असज्झायमला मंता
अनुट्ठानमला घरा ।
मलं वण्णस्स कोसज्जं
पमादो रक्खतो मलं ॥
मलित्थया दुच्चरितं
मच्छेरं ददतो मलं ।
मला वे पापका धम्मा
अस्मिं लोके परम्हि च ॥
મલવર્ગ, ૭–૮

तं पुत्तपसुसम्मत्तं
व्यासत्तमनसं नरं ।
सुत्तं गामं महोघो व
मच्चु आदाय गच्छति ॥
માર્ગવર્ગ, ૧૫

ભૂતોનાં પ્રતિકૂળોથી
અટકી જાય જિતેંદ્રિય.
પહેલાં પોતાના આત્માને જ નિયમ-
માં લાવવો
દુષ્કૃતનું નિયમન કરનારે
(પછી) દંડે, મહાદંડો વડે
નજીકના બંધુઓને પણ.
અનામ્નાય એ વેદોનો મેલ છે

અવ્રત એ બ્રાહ્મણનો મેલ છે
મૂરખ લોકો એ પૃથ્વીનો મેલ છે
કુતૂહલ એ સ્ત્રીઓનો મેલ છે.
તે પુત્રપશુથી સંપન્નને
વિશેષ આસક્ત મનવાળાને
સૂતેલા વાઘને મોટું પૂર લઈ જાય
તેમ
મૃત્યુ લઈને ચાલ્યું જાય છે.

तं पुत्रपशुसंपन्नं
व्यासक्तमनसं नरम् ।
सुप्तं व्याघ्रो मृगमिव
मृत्युरादाय गच्छति ॥ પૃ० २९९

જૈનસૂત્ર ઉત્તરાધ્યયન

वोच्छिद सिणेहमप्पणो
कुमुयं सारइयं व पाणियं ।
संतीमग्गं च बूहए
અ० १० ગા० २८-३६

उच्छिद सिनेहमत्तनो
कुमुदं सारदिकं व पाणिना ।
संतिमग्गमेव ब्रूहय
निब्बानं सुगतेन देसितं ॥
માર્ગવર્ગ, ૧૩

माया पिया न्हुसा भाया
भज्जा पुत्ता य ओरसा ।
नालं ते मम ताणाय
लुप्पंतस्स सकम्मुणा ॥
અ० ६ ગા० ३

न संति पुत्ता ताणाय
न पिता न पि बंधवा ।
अंतकेनाधिपन्नस्स
नत्थि ञातिसु ताणता ॥
માર્ગવર્ગ, ૧૬

जहेह सीहो व मियं गहाय
मच्चू नरं नेइ हु अंतकाले
न तस्स माया व पिया व भाया
कालम्मि तम्मंसहरा भवंति

તે પુત્રપશુથી સંપન્નને
વિશેષ આસક્ત મનવાળા પુરુષને
સૂતેલા મૃગને વાઘ લઈ જાય તેમ
મૃત્યુ લઈને ચાલ્યું જાય છે.
વિચ્છેદકર સ્નેહ આત્માનો
શરદઋતુનું કમળ જેમ પાણીને
ખેરવી નાખે
શાંતિના માર્ગની વૃદ્ધિ કર.
માતા પિતા પુત્રવધૂ ભાઈ

ભારજા અને પેટના સગા પુત્રો
મારા બચાવ માટે તે સમર્થ નથી
પોતાનાં કર્મોને લીધે લોપ પામતા.
જેમ સિંહ હરણાંને લઈને ચાલ્યો
જાય છે.
તેમ અંતકાલે મનુષ્યને મૃત્યુ લઈ
જાય છે
તેના માતા પિતા કે ભાઈઓ
તે કાલે તેમાં ભાગીદાર થતાં નથી.

न तस्स दुक्खं विभयंति नाइओ
न मित्तवग्गा न सुया न बंधवा
અ० ૧૩ ગા० ૨૨--૨૩

जहा पोम्मं जले जायं
नोवलिंपइ वारिणा ।
एवं अलित्तं कामेहिं
तं वयं बूम माहणं ॥
अलोलुयं मुहाजीविं
अणगारं अकिंचनं ।
असंसत्तं गिहत्थेसु
तं वयं बूम माहणं ॥
चित्तमंतमचित्तं वा
अप्पं वा जइ वा बहुं ।
न गिण्हइ अदत्तं जे
तं वयं बूम माहणं ॥
तवस्सियं किसं दंतं
अवचियमंससोणियं ।
सुव्वयं पत्तनिव्वाणं
तं वयं बूम माहणं ॥
અ० ૨૫ ગા० ૨૭-૨૮-૨૫-૨૨

वारिं पोक्खरपत्ते व
आरग्गेरिव सासपो ।
यो न लिंपति कामेसु
तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥
असंसट्ठं गहट्ठेहि
अनगारेहि चूभयं ।
अनोकसारिं अप्पिच्छं
तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥
यो ध दीघं व रस्सं वा
अणुं थूलं सुभासुभं ।
लोके अदिन्नं नादियति
तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥
पंसुकूलधरं जन्तुं
किसं धमनिसंथतं
एकं वनस्मिं झायन्तं
तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥
બ્રાહ્મણવર્ગ, ૧૯-૨૨-૨૭-૧૩

તેનું દુઃખ તેના નાતીલા વહેંચી
લેતા નથી
અને મિત્રવર્ગ, પુત્રો કે ભાઈઓ.
જેમ પદ્મ પાણીમાં થયેલ છે
પાણીથી લેપાતું નથી
એમ કામોવડે જે અલિપ્ત છે
તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.
અલોલુપ મુધાજીવી
અનગાર અકિંચન,
ગૃહસ્થોમાં સંબંધ વિનાનો

તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.
જીવવાળું કે નિર્જીવ,
થોડું કે વધારે
જે અદત્ત લેતો નથી
તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.
તપસ્વી, દૂબળો, સંયમી,
શરીરમાં માંસ અને લોહી ઓછાં છે;
સારા વ્રતવાળો અને નિર્વાણગત
તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

न वि मुंडिएण समणो
ओंकारेण न बंभणो ।
न मुणी रण्णवासेण
कुसचीरेण तावसो ॥
समयाए समणो होइ
बंभचेरेण बंभणो ।
नाणेण उ मुणी होइ
तवेण होइ तावसो ॥
अ० २५ गा० ३१-३२

न मुण्डकेन समणो
अब्बतो अलिकं भणं ।
इच्छालोभसमापन्नो
समणो किं भविस्सति? ॥
यो च समेति पापानि
अणुं थूलानि सब्बसो ।
समितत्ता हि पापानं
समणो ति पवुच्चति ॥
न तेन भिक्खू होति
यावता भिक्खते परे ।
विस्सं धम्मं समादाय
भिक्खू न होति तावता ॥
न मोनेन मुनी होति
मूळ्हरूपो अविद्दसु ॥
पापानि परिवज्जेति
स मुनी तेन सो मुनी ॥
धर्मस्थवर्ग, ९·१०·११·१३·१४

आहारमिच्छे मियमेसणिज्जं
सहायमिच्छे निउणत्थबुद्धिं ।
निकेयमिच्छेज्ज विवेगजोग्गं

सच्चे लभेथ निपकं सहायं
सद्धिंचरं साधुविहारि धीरं ।
अभिभुय्य सब्बानि परिस्सयानि

मुंडेथी श्रमण थवातुं नथी
ओंकारथी ब्राह्मण थवातुं नथी
जंगलवास करवाथी मुनि थवातुं
नथी अने
डाभनां चीर पहेरवाथी तापस
थवातुं नथी.
समताने लीधे श्रमण कहेवाय,
ब्रह्मचर्यने लीधे ब्राह्मण कहेवाय,
ज्ञानने लीधे मुनि कहेवाय
अने तपने लीधे तापस कहेवाय.

मित अने एषणीय आहारने इच्छे,
निपुणार्थ बुद्धिवाळाने साथीरूपे
इच्छे,
विवेकवाळा–एकांतवाळा स्थानने
इच्छे.

समाहिकामे समणे तवस्सी ॥
न वा लभेज्जा निउणं सहायं
गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एगो वि पावाइ विवज्जयंतो
विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥

चरेय्य तेनऽत्तमनो सतीमा
नो चे लभेथ निपकं सहायं
सद्धिंचरं साधुविहारि धीरं
राजा व रट्ठं विजितं पहाय
एको चरे मातङ्गरञ्ञे व नागो ॥
एकस्स चरितं सेय्यो
नत्थि बाले सहायता।
एको चरं न पापानि कयिरा
अप्पोस्सुक्को मातंगरञ्ञे व नागो ॥
નાગવર્ગ, ૯-૧૦-૧૧

જૈનસૂત્ર આચાર-અંગ

सव्वे पाणा पियाउया सुहसाया
दुक्खपडिकूला अप्पियवहा
पियजीविणो जीविउकामा
सव्वेसिं जीवियं पियं।
અ૦ ૨, સૂ૦ ૯૨-૯૩

सुखकामानि भूतानि।
દંડવર્ગ, ૩-૪

का अरती के आणंदे
एत्थं पि अग्गहे चरे।
सव्वं हासं परिच्चज्ज
आलीणगुत्तो परिव्वए ॥
અ૦ ૩, સૂ૦ ૨૦૧

को नु हासो किमानन्दो
निच्चं पज्जलिते सति।
જરાવર્ગ, ૧

સમાધિની ઇચ્છાવાળો શ્રમણ તપસ્વી.
જો નિપુણ સાથી ન મળે તો
ગુણાધિક વા સમાનગુણવાળો
તો પાપોને તજતો એકલો પણ
વિહરે કામોમાં આસક્તિ ન રાખતો.
બધાં પ્રાણોને આયુષ્ય પ્રિય છે, સુખ
પ્રિય છે,

દુઃખ નથી ગમતું, વધ નથી ગમતો,
જીવવું પ્રિય છે, જીવવાની ઇચ્છા છે,
બધાંને જીવન પ્રિય છે.
શું ઉદ્વેગ અને શો આનંદ?
એ સ્થાને પણ આસક્તિ વિનાનો રહે
બધો પરિહાસ તજી દઈને
સંયમપૂર્વક વિચર.

अलं बालस्स संगेणं
वेरं वड्ढति अप्पणो ।
અ૦ ૩, સૂ૦ ૧૮૧

જૈનસૂત્ર સૂત્રકૃત-અંગ

एवं नु समणा एगे
मिच्छदिट्ठी अणारिया ।
असंकियाइं संकंति
संकियाइं असंकिणो ॥
પૃ૦ ૬, ગા૦ ૧૦

જૈનસૂત્ર-દશવૈકાલિક

जहा दुमस्स पुप्फेसु
भमरो आवियई रसं ।
न य पुप्फं किलामेइ
सो य पीणेइ अप्पयं ॥
અ૦ ૧, ગા૦ ૨

पोग्गलाण परीणामं
तेसिं नच्चा जहा तहा ।
विणीयतण्हो विहरे
सीईभूएण अप्पणा ॥
અ૦ ૮, ગા૦ ૬૦

नत्थि बाले सहायता
બાલવર્ગ, ૨

अलज्जिताये लज्जंति
लज्जिताये न लज्जरे ।
मिच्छादिट्ठिसमादाना
सत्ता गच्छंति दुग्गतिं ॥
નરકવર્ગ, ૧૧

यथा पि भमरो पुप्फं
वण्णगंधं अहेठयं ।
पलेति रसमादाय
एवं गामे मुनी चरे ॥
પુષ્પવર્ગ, ૬

यतो यतो सम्मसति
खंधानं उदयब्बयं ।
लभति पीतिपामोज्जं
अमतं तं विजानतं ॥
ભિક્ષુવર્ગ, ૧૫

બાલની સોબતથી સર્યું
તેથી પોતાનું વૈર વધે છે.
એ પ્રમાણે શ્રમણો કેટલાક
મિથ્યાદૃષ્ટિ અનાર્ય
અશંકિતોમાં શંકા રાખે છે
શંકિતોમાં શંકા રાખતા નથી.
જેમ ઝાડનાં ફૂલોમાંથી

ભમરો રસ પીવે છે,
ફૂલને પીડા કરતો નથી,
અને પોતાની જાતને તૃપ્ત કરે છે.
તે પુદ્‌ગલોના પરિણામને
સાચી રીતે જાણીને
તૃષ્ણા વગરનો થઈને વિહરે
શીતલ થયેલા આત્માવડે.

જૈનસૂત્ર ઉત્તરાધ્યયન

उवसमेण हणे कोहं
माणं मद्दवया जिणे ।
मायं चऽज्जवभावेणं
लोभं संतोसओ जिणे ॥
અ૦ ૮, ગા૦ ૩૯

हत्थसंजए पायसंजए
वायसंजए संजइंदिए ।
अज्झप्परए सुसमाहियप्पा
सुत्तत्थं च वियाणइ जे स भिक्खू ॥
અ૦ ૧૦, ગા૦ ૧૫

अप्पा चेव दमेयव्वो
अप्पा हु खलु दुद्दमो ।
अप्पा दंतो सुही होइ
अस्सिं लोए परत्थ य ॥
અ૦ ૧, ગા૦ ૧૫

सुत्तेसु यावी पडिबुद्धजीवी
न वीससे पंडिए आसुपन्ने ।
અ૦ ૪, ગા૦ ૬

ધમ્મપદ

अक्कोधेन जिने कोधं
असाधुं साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन
सच्चेन अलिकवादिनं ॥
ક્રોધવર્ગ, ૩

हत्थसञ्ञतो पादसञ्ञतो
वाचाय सञ्ञतो सञ्ञतुत्तमो ।
अज्झत्तरतो समाहितो
एको संतुसितो तमाहु भिक्खुं ॥
ભિક્ષુવર્ગ, ૩

अत्तानं चे तथा कयिरा
यथञ्ञमनुसासति
सुदंतो वत दम्मेथ
अत्ता हि किर दुद्दमो ॥
આત્મવર્ગ, ૩

अप्पमत्तो पमत्तेसु
सुत्तेसु बहुजागरो ।
અપ્રમાદવર્ગ, ૯

શાંતિ વડે ક્રોધને હણે
કોમળતા વડે માનને જીતે
અને સરળતા વડે કપટને
સંતોષ વડે લોભને જીતે.

હાથ વડે સંયમવાળો, પગ વડે સંયમવાળો
વાણીના સંયમવાળો, સંયમિત ઇંદ્રિયોવાળો
અધ્યાત્મમાં તત્પર, સુસમાધિયુક્ત આત્માવાળો
એવો જે શાસ્ત્ર ને તેના અર્થને સમજે તે ભિક્ષુ કહેવાય.

આત્માને જ દમવો જોઈએ.
આત્મા જ દુર્દમ છે,
દમેલો આત્મા જ સુખી થાય છે,
આ લોક અને પરલોકમાં.

સૂતેલાઓમાં પણ જાગરણ સાથે જીવતો
પંડિત અને આશુપ્રાજ્ઞ તેમનો વિશ્વાસ ન કરે.

चीराजिणं नगिणिणं
जडीसंघाडिमुंडिणं ।
एयाणि वि न तायंति
दुस्सीलं पडियागयं ॥
અ૦ ૫, ગા૦ ૨૧

जो सहस्सं सहस्साणं
संगामे दुज्जये जिणे ।
एगं जिणेज्ज अप्पाणं
एस से परमो जओ ॥
अप्पाणमेव जुज्झाहि
किं ते जुज्झेण बज्झओ ।
अप्पाणमेवमप्पाणं
जइत्ता सुहमेहए ॥
અ૦ ૯, ગા૦ ૩૪–૩૫

न नग्गचरिया न जटा न पङ्का
नानासका थंडिलसायिका वा ।
रजो च जल्लं उक्कुटिकप्पधानं
सोधेंति मच्चं अवितिण्णकंखं ॥
દંડવર્ગ, ૧૩

यो सहस्सं सहस्सेन
संगामे मानुसे जिने ।
एकं च जेय्य अत्तानं
स वे संगामजुत्तमो ॥
अत्ता ह वे जितं सेय्यो
या चायं इतरा पजा
अत्तदंतस्स पोसस्स
निच्चं सञ्ञतचारिनो ॥
સહસ્રવર્ગ, ૪–૫

જૈનસૂત્ર ઉત્તરાધ્યયન

मासे मासे तु जो बालो
कुसग्गेणं तु भुंजए ।
न सो सुयक्खायस्स धम्मस्स
कलं अग्घइ सोलसिं ॥
અ૦ ૯, ગા૦ ૪૪

ધમ્મપદ

मासे मासे कुसग्गेन
बालो भुंजेथ भोजनं ।
न सो संखातधम्मानं
कलं अग्घति सोलसिं ॥
બાલવર્ગ, ૧૧

ચામડાનાં ચીર, નગ્ન રહેવું, જટા રાખવી
સંઘાડી પહેરવી કે માથે મુંડાવવું
એ બધાં રક્ષણ કરતાં નથી
દુઃશીલ આચરણવાળાનું.
હજારને હજારે ગુણે એટલાઓને
દુર્જય સંગ્રામમાં જીતે તે કરતાં
એક આત્માને જીતે,
તો તે તેનો ભારે જય છે.
આત્માની સાથે જ ઝૂઝ
શું તને બહાર ઝૂઝવાથી
એવી રીતે આત્માએ જ આત્માને
જીતીને સુખ વધે છે.
મહિને મહિને જે મૂઢ
ડાભની અણી ઉપર ચડે એટલું ખાય
તોપણ તે સારી રીતે કહેવાયલા ધર્મની
સોળમી કલાને પણ પહોંચતો નથી.

ઉપરની તુલનામાં મહાભારત, જૈનસૂત્ર અને ધમ્મપદનાં કેટલાંક પદ્યો અક્ષરશઃ સરખાં છે અને કેટલાંક અર્થની દૃષ્ટિએ સરખાં છે. આટલી થોડી તુલનાથી એમ તો સ્પષ્ટ જણાય છે, કે આ રીતે વૈદિક પરંપરા જૈનપરંપરા અને બૌદ્ધપરંપરા હૃદયે એક સરખી છે; એ શક વગરની વાત છે. વિશેષ રીતે અન્વેષણ કરીએ, તો તે ત્રણે પરંપરાના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં આ જાતની બીજી અનેક સમાનતાઓ સ્પષ્ટપણે ઉપલબ્ધ છે. એ સમાનતાઓને જ આમજનતાસુધી ફેલાવવી ઘણી જરૂરની છે. તેમ થવાથી જનતાની દૃષ્ટિ સંકીર્ણ મટી વિશાળ બનશે, સમભાવ કેળવાશે, સર્વધર્મસમભાવની ભાવના પેદા થશે અને દેશમાં ચાલતો ધર્મને નામે ચડેલો કલહ પણ શાંત થશે.

ધમ્મપદના છેલ્લા વર્ગનું નામ બ્રાહ્મણવર્ગ છે; તેમાં "તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું" એવું દરેક શ્લોકમાં ચોથા ચરણમાં કહીને બ્રાહ્મણનાં લક્ષણો વર્ણવી બતાવેલાં છે. જૈનપરંપરાના ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પચ્ચીશમા જન્નઇજ્જ (યજ્ઞીય) અધ્યયનમાં 'તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ' એવું દરેક ગાથાના છેલ્લા ચરણમાં કહીને વીગતથી બ્રાહ્મણનાં લક્ષણો બતાવેલાં છે. એ જ પ્રમાણે, મહાભારતના શાંતિપર્વના ૨૪૫ મા અધ્યાયમાં 'તેને દેવો બ્રાહ્મણ જાણતા હતા' એમ કહીને અનેક પદ્યોમાં બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ બતાવેલું છે. એ ઉપરથી સાફ સાફ માલૂમ પડે છે, કે જન્મથી કોઈ બ્રાહ્મણરૂપે જન્મતું નથી, જન્મથી ઉચ્ચતા કે નીચતા હોતી નથી; ઉચ્ચતાનો આધાર ગુણો અને કર્મો છે, બ્રાહ્મણત્વનું મૂળ ગુણો અને કર્મમાં છે. જન્મથી બ્રાહ્મણ માનવાની કે જન્મથી ઉચ્ચતા કે નીચતા માનવાની પ્રથા મિથ્યા છે, એમ એ ત્રણે પરંપરાના ગ્રંથો સ્પષ્ટપણે કહે છે. વૈદિક પરંપરામાં જન્મ પામેલા વિદ્યાવારિધિ શ્રીમાન બાબુ ભગવાનદાસજી 'મહાવીરવાણી'ની પ્રસ્તાવનામાં 'મહાભારત'નાં આ વચનો ટાંકી બતાવે છે:—

"न योनिर्नापि संस्कारः न श्रुतं न च संततिः ।
कारणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारणम् ॥
न विशेषोऽस्ति वर्णानां सर्वं ब्राह्ममिदं जगत् ।
ब्रह्मणा पूर्वसृष्टं हि कर्मभिर्वर्णतां गतम् ॥"

અર્થાત્ બ્રાહ્મણત્વનું કારણ ચારિત્ર જ છે. બીજાં કોઈ એટલે બ્રાહ્મણીની કુક્ષિથી જન્મ લેવો, સંસ્કારો, વિદ્યા, કે સંતતિ–તેમાંનું કોઈ કારણ બ્રાહ્મણત્વનું નથી. સર્વ વર્ણોમાં કોઈ જાતની વિશેષતા નથી. આખું જગત બ્રહ્માએ સરજેલું છે, માટે 'બ્રાહ્મ' છે. તે બ્રાહ્મ જગત જુદાં જુદાં કર્મો વડે જુદી જુદી વર્ણરૂપતાને પામેલું છે. ભારતવર્ષની પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ પ્રમુખપરંપરાઓ આવી સ્પષ્ટ હકીકત કહે છે; છતાં આપણા લોકોનું બ્રાહ્મણત્વના મૂળને લગતું અજ્ઞાન હજુ સુધી ખસતું નથી એ ભારે આશ્ચર્યની વાત છે. જેમ ઉચ્ચતા કે શિષ્ટતા જન્મથી સાંપડતી નથી, તેમ નીચતા પણ અમુક જાતિઓમાં જન્મ લેવાને કારણે જ છે એ પણ તદ્દન અસત્ય છે. આ હકીકત પણ ઉપરની ત્રણે પરંપરાઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સ્વીકારે છે; છતાં આપણી પ્રજાનું કેવું અને કેટલું બધું ઘોર અજ્ઞાન છે, કે તે પોતે પોતાનાં શાસ્ત્રવાક્યોની પણ અવગણના કરે છે અને અસ્પૃશ્યતાના ભૂતને હજુ લગી છોડી શકતી નથી.

ધમ્મપદમાં બ્રાહ્મણવર્ગની પહેલાં એક ભિક્ષુવર્ગ છે. તેમાં ભિક્ષુનું–ત્યાગીનું–સંન્યાસીનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ બતાવેલું છે. ભિક્ષુનું આવું જ સ્વરૂપ 'મહાભારત'ના શાંતિપર્વમાં પણ સ્થળે સ્થળે નિરૂપેલું છે અને જૈનસૂત્રોમાં તો તે પદે પદે જણાવેલું છે; એટલું જ નહિ, પણ દશવૈકાલિક સૂત્રમાં તો 'તે ભિક્ષુ કહેવાય' એવું છેલ્લું વાક્ય મૂકીને દશમા અધ્યયનમાં ૨૧ ગાથાઓ દ્વારા ભિક્ષુનું ખરું સ્વરૂપ બતાવેલું છે. ત્રણ પરંપરાને અનુસરતી આપણી પ્રજા એ વિશે સવિશેષ લક્ષ્ય કરે, તો ભિક્ષુ વિશેનું તેનું ઘોર અજ્ઞાન ટળી જાય અને વર્તમાન ભિક્ષુસંસ્થા પણ પ્રજાને ઉપયોગી નીવડે.

ધમ્મપદમાં બારમો 'અત્તવગ્ગ' છે. 'અત્ત' એટલે આત્મા. આ વર્ગમાં આત્માને સંયમમાં રાખવો વગેરે અનેક હકીકતો કહેલી છે. 'આત્મા જ આત્માનો નાથ છે, બીજો કોઈ તેનો નાથ નથી' એવું કહીને આત્માના અગાધ સામર્થ્યનો પણ વિચાર તેમાં કરેલ છે. પાપ–પુણ્યનો કર્તા આત્મા છે અને તેનાં ફળો ભોગવનાર પણ આત્મા છે, એ પ્રકારના અનેક જાતના વિચારો આ વર્ગમાં બતાવેલા

છે. એ બધું વાંચ્યા પછી જે તાર્કિકો બુદ્ધગુરુને 'અનાત્મવાદી' કહીને વગોવે છે, તેમના વિશે અનાસ્થા થઈ આવે છે. આ વર્ગમાં એમ પણ કહેલું છે, કે શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ વ્યક્તિગત હોય છે, બીજો કોઈ બીજા કોઈને શુદ્ધ કરી શકતો નથી; અર્થાત્ વ્યક્તિમાત્ર પોતે પોતાની શુદ્ધિ–અશુદ્ધિમાં સ્વતંત્ર છે. આ ઉપરથી પણ બુદ્ધ ગુરુને અનાત્મવાદી કહીને શી રીતે વગોવાય? દીઘનિકાયના પાયાસિસુત્તંતમાં પણ આ વિશે વીગતવાર ચર્ચા સંવાદરૂપે કરેલી છે, એ વાંચ્યા પછી પણ બુદ્ધભગવાનને 'અનાત્મવાદી' માનવાને મન તૈયાર થતું નથી. ચિત્ત અને આત્મા એ બન્ને જુદાં જુદાં છે, માટે જ ધમ્મપદમાં એક ચિત્તવર્ગ છે અને તેથી જુદો આ આત્મવર્ગ છે. એથી કોઈ ચિત્ત અને આત્માને એક સમજવાની ભૂલ ન કરે; આત્માના સ્વરૂપ વિશે બુદ્ધ ભગવાનનો ભલે કોઈ જુદો અનુભવ હોય, પણ ઉપરનાં તેમનાં વચનો જોતાં નિર્વાણવાદી તે મહાપુરુષને 'અનાત્મવાદી' કહેવાની હિંમત થતી નથી જ. ગુજરાતના પ્રખર તત્ત્વચિંતક સદ્ગત વિદ્યાવારિધિ શ્રી આનંદશંકરભાઈએ પોતાના 'આપણો ધર્મ'માં 'ગૌતમબુદ્ધ નિરીશ્વરવાદી કે સેશ્વરવાદી' આ મથાળા નીચે જે કાંઈ લખ્યું છે, તે વિશેષ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા લાયક છે; અને તેમણે એ જ પુસ્તકમાં 'ધમ્મપદ'ના મથાળા નીચે જે ગંભીર અને મનનીય હકીકત લખેલી છે, તે પણ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા જેવી છે.

મહાભારતકારે ઢોલ વગાડીને કહેલું છે, કે:—

"लोकयात्रार्थमेवेह धर्मस्य नियमः कृतः" અર્થાત્ લોકયાત્રાની વ્યવસ્થા માટે જ ધર્મનો નિયમ કરેલો છે. લોકયાત્રા એટલે નજરે દેખાતા સંસારની સુવ્યવસ્થા. એ સુવ્યવસ્થા ટકે, લોકોમાં શાંતિ જળવાય અને તમામ પ્રજા સંતોષી રહી એકબીજાને સુખકર નીવડે, એ માટે જ ધર્મનો નિયમ કરેલો છે; છતાં મૂઢમનવાળા આપણે એ ધર્મને કેવળ પરલોક માટે–જે લોક દેખાતો નથી તેવા પરોક્ષ લોક માટે–આદરપાત્ર માનેલ છે; અને આ લોક માટે ધર્મનું જાણે કશું જ પ્રયોજન નથી એમ વર્તી રહ્યા છીએ. આપણું એ અજ્ઞાન ભાંગે અને ધર્મને આપણે આપણા પ્રત્યક્ષ આચરણમાં જ ઉપયોગમાં

લઈએ, એ માટે 'મહાભારત', 'ગીતા' અને 'જૈનસૂત્રો'નાં વચનો જેટલું જ આ 'ધમ્મપદ' પણ આપણને ઉપયોગી નીવડે એવું છે.

૩

આ અનુવાદનું નામ સરલ અનુવાદ છે. જે ભાષામાં 'ધમ્મપદ' મૂળ લખાયેલ છે, તે ભાષાની વાક્યરચના અને ચાલુ ગુજરાતીની વાક્યરચનામાં વિશેષ ભેદ છે; તેમાં ય પદ્યની ભાષા કરતાં ગદ્યની ભાષામાં વળી વિશેષ તફાવત હોય છે. એ દૃષ્ટિએ આ અનુવાદમાં કોઈ કોઈ સ્થળે શબ્દની કે ક્રિયાપદની વધઘટ કરવા જેટલી છૂટ લેવી પડી છે; અને ભાષાની યોજનામાં મૂળ શબ્દોનો ક્રમ પણ બદલવો પડેલ છે.

આવા ગ્રંથના જેમ જેમ વિશેષ અનુવાદો થાય અને તે પણ જુદા જુદા અભ્યાસીઓ દ્વારા, તેથી વાચકોને વિશેષ સુગમતા થવાનો સંભવ છે; એટલે ધમ્મપદના એક બે કરતાં ય વધારે અનુવાદો ઇચ્છવાજોગ છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં સર્વધર્મસમભાવનાના સંસ્કારો રેડવાની દૃષ્ટિએ આનો કે આવાં બીજાં વ્યાપક પુસ્તકોનો સરળ અનુવાદ તેમને સારુ સ્વાધ્યાયને રૂપે યોજાય એ વિશેષ ઉચિત છે.

આ ગ્રંથની યોજના પ્રમાણે 'ભારતની વ્યાપક વાણી' 'એશિયાનો મહાઘોષ' એવા એવા અનેક ગ્રંથોની રચના કરાવવી આવશ્યક છે. ભારતની વ્યાપક વાણીમાં વેદ, ઉપનિષદ, આરણ્યક, ગીતા, મહાભારત, ભાગવત અને યોગવાસિષ્ઠ આદિમાંથી તથા જૈન આગમો અને બૌદ્ધ ત્રિપિટકોમાંથી વ્યાપક ભાવવાળા ગદ્ય કે પદ્ય વચનોનો સંગ્રહ રહેવો જોઈએ અને સાથે તેનો સરલ અનુવાદ પણ રહેવો જોઈએ. આવો ગ્રંથ એક ભાગમાં ન સમાઈ શકે, તો તેના ચાર-પાંચ ભાગ થવા જોઈએ. પછી 'એશિયાનો મહાઘોષ' એ ગ્રંથમાં ઉપર જણાવેલાં શાસ્ત્રો ઉપરાંત જરથુસ્ત ધર્મગ્રંથોમાંથી, બાઇબલ અને કુરાનમાંથી પણ ગદ્ય વા પદ્ય વચનોનો સંગ્રહ તેમનાં સરળ અનુવાદ અને સમજૂતી સાથે રહેવો જોઈએ. આવા પ્રકારના

ગ્રંથો આપણી પ્રજામાં ધર્મ વિશે જરૂર નવો પ્રકાશ પાડશે; અને એકબીજાના ધર્મ વિશે જે આપણી ગેરસમજ પ્રવર્તી રહી છે, તેને દૂર કરી તે તે ધર્મો પ્રત્યે આપણામાં જિજ્ઞાસા પેદા કરશે; અને પરિણામે સૌ કોઈ પોતપોતાના ધર્મમાં દૃઢમૂળ બની બીજાના ધર્મો પ્રત્યે ઉદારતા કેળવવા જેટલી સર્વધર્મસમભાવની ભાવનાથી રંગાશે. તેથી સર્વધર્મસમભાવના પ્રેમીઓનું અને ખાસ કરીને લોકહિતકર સાહિત્ય પ્રચારક આ 'સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય'ના સંચાલકોનું આ બાબત ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું.

આ સરળ અનુવાદની સાથે સાથે નીચે ટિપ્પણો આપેલાં છે. તેમાં 'ધમ્મપદ'ના કેટલાક શ્લોકોના અર્થની વિશેષ સ્પષ્ટતા કરેલી છે. કોઈ પારિભાષિક હકીકતનું વિવેચન કરેલ છે અને સાથે સાથે જૈન અને વૈદિક પરંપરાના શબ્દોની સાથે પ્રસ્તુત 'ધમ્મપદ'ના કેટલાક શબ્દોની યથાસ્થાન આવશ્યકતાનુસાર તુલના પણ કરેલી છે અને આવા વ્યાપક ગ્રંથમાં પણ સાંપ્રદાયિકતાની ગંધ પેદા કિવાય નથી રહી એ પણ સપ્રમાણ જણાવેલ છે.

આ અનુવાદને સરળ કરવા યથામતિ લક્ષ્ય રાખેલ છે; છતાં કોઈ પારિભાષિક વા અન્ય ચૂક રહી ગયેલી ધ્યાનમાં આવે, તો બૌદ્ધ પંડિતો જરૂર સૂચન કરવા કૃપા કરે. આ અંગે કેટલી સફળતા મળી છે, એ તો વાચકો જાણે. આ પ્રવૃત્તિમાં સહાયભૂત થવા માટે માનનીય શ્રી ધર્માનંદજી કોસંબીજીનો હું સવિશેષ ઋણી છું અને ભાઈ ધીરજલાલ ધનજીભાઈ શાહનો સહકાર મારે માટે સસ્નેહ સ્મરણીય છે. ભૂલચૂક લેવી દેવી.

બેચરદાસ દોશી

'સસ્તું' સાહિત્ય ' એટલે ' ઊંચામાં ઊંચું' સાહિત્ય '

ગ્રંથોનું સૂચિપત્ર

શાસ્ત્ર ગ્રંથો–મૂળ તથા અનુવાદ

એકાદશ સ્કંધ–મૂળ સહિત સરળ ભાષાંતર	૪૮૦	૧–૪
બળવાન બનો!–કર્મનો શ્રેષ્ઠતમ ઉપદેશ–ગુજરાતી ભાષાંતર, શ્રી. સાતવલેકરજીની ટીકા સાથે યજુર્વેદનો અધ્યાય ૧ લો	૧૧૨	૦–૮
વિવેકચૂડામણિ–શંકરાચાર્ય વિરચિત : મૂળ સહિત ભાષાંતર	૧૬૦	૦–૧૨
જીવન્મુક્તિવિવેક–મુક્તિ માટે માર્ગદર્શન આપતો પ્રાચીન ગ્રંથ	૨૨૦	૧–૪
અષ્ટાવક્રગીતા–મૂળ શ્લોકો તથા સરળ અર્થ	૭૨	૦–૮
મહાવાક્ય રત્નાવલિ–સરળ અર્થ સાથે	૧૪૪	૦–૧૨
એકાદશ ઉપનિષદો–મૂળ શ્લોકો સાથે સરળ અનુવાદ	૪૫૨	૨–૮
બૃહદારણ્યક અને બીજાં ૧૦૦ **ઉપનિષદો**–મૂળ શ્લોકો તથા સરળ અનુવાદઃ (છપાય છે.)		
વિદુરનીતિ–મૂળ શ્લોકો તથા સરળ ભાષાંતર	૧૬૮	૦-૧૨
મનુસ્મૃતિ–સરળ ભાષાંતર, મૂળ શ્લોકો સહિત	૬૪૦	૩–૦
આર્યધર્મનીતિ ને ચાણક્યનીતિસાર–પસંદ કરી ચૂંટેલા ધર્મનીતિના શ્લોકો, સરળ અર્થ સાથે ...	૨૦૮	૦–૮
વિષ્ણુસહસ્રનામ–ભગવાન વિષ્ણુનાં હજાર નામો, અર્થ સાથે	૧૨૮	૦–૪

શાસ્ત્રગ્રંથો–માત્ર અનુવાદ

સંપૂર્ણ મહાભારત–ભાષાંતર દળદાર સાત ગ્રંથોમાં...	૫૨૦૮	૪૫-૦
શ્રીમદ્ ભાગવત–બે ગ્રંથમાં ભાષાંતર–આવૃત્તિ ૧૧મી,૨૭ ચિત્રો	૧૨૪૦	૮–૦
,, ,, –ભાગ બીજો–(આવૃત્તિ ૮ મી) છૂટક મળશે	૬૬૭	૩–૦
ભગવતી (દેવી) ભાગવત–સરળ ભાષાંતર, મોટા અક્ષરોમાં	૯૨૮	૬–૦
વિચાર સાગર–વેદાંતનાં દોહન–સારરૂપ તત્ત્વજ્ઞાનનું પુસ્તક	૪૩૨	૨–૮
લઘુ યોગવાસિષ્ઠ–મહામૂલા જીવનની દરેક પળ યોગપૂર્ણ વિતાવવા પ્રેરણા આપતું અજોડ પુસ્તક ...	૫૫૪	૨–૮
યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ–ચાર દળદાર ગ્રંથો : વૈરાગ્ય, મુમુક્ષા, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, ઉપશમ ને નિર્વાણ–આ છ પ્રકરણો	૧૯૦૮	૧૨–૦
મહાભારતનું શાંતિપર્વ–રાજધર્મ, આપદ્ધર્મ અને મોક્ષધર્મ–ચારે વર્ણ, આશ્રમના સામાન્ય ધર્મો	૮૫૬	૭–૮

અન્ય ધાર્મિક ગ્રંથો

સર્વવેદાંત-સિદ્ધાંત સારસંગ્રહ	૨૨૪	૧-૪
ધમ્મપદ-મૂળ તથા ગુ૦ અનુવાદ: પં. બેચરદાસની ટીકા સાથે	૧૮૦	૧-૦
સ્વરૂપ વિચાર-ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે	૧૦૪	૦-૧૦
દત્ત-પરશુરામ અથવા આત્મદર્શનયોગ-ભગવાન દત્તાત્રેય પ્રણીત ત્રિપુરારહસ્ય, જ્ઞાનખંડ, વિસ્તૃત વિવરણ સાથે	૩૪૪	૨-૦
આત્મરામાયણ-રામાયણની ટૂંકી કથા સાથે તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવતું અધ્યાત્મ વિષયનું સરળ પુસ્તક	૧૪૦	૦-૧૨
પરમાનંદની પ્રાપ્તિ-લે૦ ધીરજલાલ સાંકળિયા: શુદ્ધાદ્વૈત મતથી બ્રહ્મનું નિરૂપણ કરતું પુસ્તક, રસિક વાતચીતરૂપે	૨૬૪	૧-૮
મોક્ષમાળા-શ્રીમદ્ રાજચંદ્રકૃત જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનું ઉત્તમ પુસ્તક મહાત્મા ગાંધીજીના પરિચય સાથે... ...	૧૮૦	૧-૪
પરમ સુખી થવાના ઉપાય-શ્રીમન્નથુરામ શર્માનાં ધાર્મિક વ્યાખ્યાનોનો ઉપયોગી સંગ્રહ	૩૯૬	૨-૦
પ્રભુમય જીવનનું રહસ્ય-મહાપુરુષોના ઉપદેશ-ભજનો ઈ૦	૧૬૮	૧-૦
વિવેકાનંદસાર-વિવેકાનંદના સમગ્ર ઉપદેશોના સારરૂપે	૨૬૪	૨-૦
રામકૃષ્ણકથામૃત-ઉપદેશો, બોધક વાતચીતના પ્રસંગો ઇ૦	૮૦૦	૫-૦
તુકારામ ગાથા-બે ગ્રંથોમાં-પ્રભુપ્રેમ, ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યપ્રેરક ૪૧૪૧ મરાઠી અભંગોનું સરળ ભાષાંતર	૧૮૪૦	૬-૦
દાસબોધ-ભક્તિનિરૂપણ, જન્મદુઃખનિરૂપણ, નવ પ્રકારની ભક્તિ, બ્રહ્મનિરૂપણ, પિંડ અને બ્રહ્માંડ, સારાસાર વિચાર ઇ૦ અનેક પ્રકારના **સમર્થ રામદાસ**ના ઉપદેશો	૬૬૮	૨-૮
સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશો-આત્મકૃપા, બ્રહ્મચર્ય, રાષ્ટ્રીય ધર્મ, આત્મસાક્ષાત્કારનો વિધિ, પ્રારબ્ધ નહિ પણ પુરુષાર્થ, યજ્ઞનું રહસ્ય, આનંદ, જીવતો કોણ છે? વગેરે બાબતો સમજાવતાં—		
વ્યાખ્યાનો ઇત્યાદિ-(ગ્રંથ ૧ લા રૂપે)... ...	૫૬૪	૨-૮
સદુપદેશો-(ગ્રંથ ૩ જા રૂપે)	૫૨૦	૨-૮
સ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો-ધર્મ એટલે શું? ભક્તિનું ખરું સ્વરૂપ, વેદાંતનું કાર્ય, ભરતખંડનું ભવિષ્ય, આપણું કર્તવ્ય, પુનર્જન્મ, ભક્તિયોગ, મૂર્તિપૂજા, પ્રભુપ્રેરિત વાતો, પત્રો ઇત્યાદિ		
સદુપદેશો-(ભાગ ૪-૫ રૂપે) આવૃત્તિ ૨ જી	૬૦૦	૨-૪

ભક્તિયોગ–(ભાગ ૮મા રૂપે) આવૃત્તિ ૨ જી...	૩૮૪	૧–૮
પાતંજલયોગ ને જ્ઞાનયોગ (ભાગ ૧૦–૧૧ રૂપે)	૫૬૦	૨–૦
પાતંજલ યોગસૂત્ર–ભગવાન પાતંજલિનાં યોગસૂત્રો, અર્થ તથા સ્વામી વિવેકાનંદજીના વિવેચન સાથે ...	૧૯૨	૧–૦
જ્ઞાનયોગ–આત્મા, વ્યાવહારિક વેદાંત, કલ્યાણનો પંથ, યાજ્ઞવલ્કય ને મૈત્રેયી વ૦ ઉપર વિવેકાનંદે આપેલાં વ્યાખ્યાનો	૨૩૬	૦–૧૨
રાજયોગ–(સ્વામી વિવેકાનંદકૃત) સાધન, પ્રાણ, પ્રાણનું આધ્યાત્મિક રૂપ, પ્રાણનો સંયમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ ઇત્યાદિ	૧૩૬	૦–૧૨
આખ્યાનમાળા–ગ્રંથ ૧ લો તથા બીજો–સ્વ૦ અનંતપ્રસાદ કૃત ભક્તો, ઋષિ–મુનિઓ તથા દેવ–દેવીઓનાં કુલ ૪૩ આખ્યાનોનો ઉત્તમ સંગ્રહ ...	૧૪૨૮	૬–૦
વૈદિક વિનય–દરરોજના સ્વાધ્યાય માટે ચૂંટેલા ૩૬૦ વેદમંત્રો, ભાષાંતર વિસ્તૃત સમજૂતી સાથે ...	૮૪૦	૩–૧૨
ઉપદેશસારસંગ્રહ–મહાત્મા તિરુવલ્લુવરના વેદતુલ્ય ઉપદેશો	૩૮૪	૧–૮
સુબોધરત્નાકર–ધર્મનીતિનાં પ્રેરક ૧૦૫ દૃષ્ટાંતો... ...	૩૦૦	૧–૮

સ્વ૦ પઢિયારકૃત પુસ્તકો

સ્વર્ગનું વિમાન–ભક્તિમાર્ગના ૩૨૫ ટૂંકા રમૂજી દાખલા	૩૭૨	૨–૦
સ્વર્ગની કૂંચી–સદ્વર્તન રાખતાં શીખવનારું પુસ્તક ...	૩૭૨	૨–૦
સ્વર્ગનો ખજાનો–ભક્તિમાર્ગની ત્રીજી ચોપડી–દૃષ્ટાંતો સાથે	૩૧૨	૨–૦
સ્વર્ગનો પ્રકાશ–જ્ઞાન અને પરમાર્થનો સંબંધ તથા ... પાગલ હરનાથની જાણવા લાયક વાતો ...	૩૩૬	૨–૦
સ્વર્ગનો આનંદ–ભક્તિના અનેક પ્રકારોની સમજ ...	૩૬૦	૨–૦
સ્વર્ગની સીડી–મોક્ષમાર્ગનાં ૧૨ પગથિયાંની સમજ...	૩૬૦	૨–૦
સ્વર્ગની સડક–સ્વર્ગપ્રાપ્તિનો ટૂંકો ને સરળ રસ્તો બતાવનાર	૪૬૮	૨–૦
સંસારમાં સ્વર્ગ–સંસારને સ્વર્ગરૂપ બનાવનારું પુસ્તક	૩૪૮	૨–૦
સાચું સ્વર્ગ–ભક્તિ ને જ્ઞાનવિષયક સાદી વાતો–દૃષ્ટાંતો સાથે	૪૯૨	૨–૦

રામાયણો

ગિરધરકૃત રામાયણ–કવિ ગિરધરદાસની હસ્તપ્રત ઉપરથી	૭૬૨	૪ ૮
માનસ રામાયણ–બે ભાગમાં : દોહા–ચોપાઈ, બાળબોધ લિપિ અને ભાષાંતર ગુજરાતીમાં : ૩૦ ચિત્રો સાથે	૧૪૦૦	૭–૦

તુલસીકૃત રામાયણ—બે ભાગમાં, દોહા–ચોપાઈ ગુજરાતી લિપિમાં અર્થ સાથે: ૩૬ ચિત્રો સહિત ... ૧૪૩૨ ૭-૮
,, ,, ભાગ ૨ જો–આવૃત્તિ ૭ મી ... ૬૪૦ ૩–૦
વાલ્મીકિ રામાયણ—નવી આવૃત્તિ સત્વર છપાશે.
,, ,, ભાગ ૨ જો આવૃત્તિ ૩ જી છુટક મળશે. ૭૬૪ ૩–૦

ભગવદ્ ગીતાઓ—

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા—પં. સાતવળેકરજીની પુરૂષાર્થબોધિની ટીકા સાથે: ત્રણ ગ્રંથોમાં ૧૨૦૦ ૧૨–૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા—મોટા અક્ષર: ગુજરાતી સરલાર્થ સહિત ૨૪૮ ૦–૧૨
શ્રી જ્ઞાનસત્ર ગીતા—મૂળ શ્લોકો, ગુજરાતી પદચ્છેદ તથા શબ્દાર્થ સાથે ૩૬૮ ૧–૪
શ્રી જ્ઞાનસત્ર ગીતા—ગુજરાતી લિપિમાં શ્લોકો, પદચ્છેદ તથા શબ્દાર્થ સહિત ... ૩૬૮ ૧–૪
શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા—ભગવાન જ્ઞાનેશ્વરે લખેલી અનેક દાખલા–દૃષ્ટાંતથી ગીતા સમજાવતી 'ભાવાર્થ દીપિકા' નામની ટીકા–સરળ અર્થ સાથે ... ૮૮૮ ૪ ૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા—એક બાજુ શ્લોક ને બીજી બાજુ ભાષાંતર, કદ ડબલ ક્રાઉન, બોર્ડપટ્ટીનાં પૂંઠાં ૪૮૦ ૦ ૮
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા—માત્ર ગુજરાતી ભાષાંતર, કદ ક્રાઉન આવૃત્તિ ૨૦ મી, બોર્ડપટ્ટીનાં પૂંઠાં ૨૮૮ ૦–૪
मूळ–मूळ भगवद्गीता: (માત્ર સંસ્કૃતમાં પાઠ કરનારા માટે)
પાન ૧૧૨: મોટા અક્ષર ૦–૧૪ પાન ૨૦૮: મધ્યમ અક્ષર ૦–૫
અવધૂતગીતા—મૂળ શ્લોકો તથા સરળ ભાષાંતર ... ૧૫૨ ૧–૦

જીવનચરિત્રો

ભક્તરાજ હનુમાન—ટૂંકું જીવન ચરિત્ર ૭૬ ૦–૬
રમણ મહર્ષિ—(લે. સ્વામી માધવતીર્થ) ટૂંકો પરિચય ને બોધ ૧૮૪ ૧–૦
સાઈ બાબા—શિરડીના પ્રખ્યાત સંતનું ચરિત્ર ૪૩૬ ૩ ૦
સ્વામી સહજાનંદ—ચરિત્ર ને ઉપદેશો ૩૩૬ ૧ ૮
ચૈતન્ય મહાપ્રભુ—ત્રણ ગ્રંથોમાં–વિસ્તૃત ચરિત્ર (સચિત્ર) ૧૫૮૬ ૬–૮
જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ ને મહાત્મા એકનાથ: બે ચરિત્રો ૫૦૪ ૨–૮
રામકૃષ્ણ પરમહંસ—પ્રેરણાદાયી અદ્ભુત ચરિત્ર ... ૬૦૮ ૨–૮
સ્વામી વિવેકાનંદ—જીવનના પ્રસંગો આલેખતું વિસ્તૃત ચરિત્ર ૭૮૪ ૩ ૦

સ્વામી રામતીર્થ—વિસ્તૃત ચરિત્ર, વેદાંતના ઉપદેશો સાથે ૬૭૨ ૩–૦
સંત તુકારામ—મહારાષ્ટ્રના સુપ્રસિદ્ધ સંતનું વિસ્તૃત ચરિત્ર ૬૪૮ ૨–૮
સ્વામીશ્રી બ્રહ્માનંદજી ને શિવાનંદજીનાં ચરિત્રો ... ૪૨૪ ૧–૬
શ્રી રામચંદ્ર દત્ત ને નાગમહાશયનાં ચરિત્રો ... ૩૩૬ ૧ ૦
મ૦ સરયુદાસજી, ભૂધર ભક્ત ને જાનકીદાસજીનાં ચરિત્રો ૨૫૬ ૦ ૧૦
ભક્તચરિત્ર—નાભાકૃત ભક્તમાળમાં નહિ આવેલાં ૨૯ ભક્તોનાં
અદ્‌ભુત અને પ્રેરણાદાયી ચરિત્રો (આવૃત્તિ ૨ જી) ૫૨૮ ૨ ૮
આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ—ભાગ ૨ જો: અધિક ૭૦ ટૂંકાં ચરિત્રો ૬૨૪ ૨–૮
ભારતના વીરપુરુષો—ઐતિહાસિક ૪૦ વીર પુરુષોનાં ચરિત્રો ૩૩૬ ૧ ૪
મુસ્લિમ મહાત્માઓ—૯૬ મુસ્લિમ સૂફી સંતોનાં ચરિત્રો ૭૫૬ ૨ ૪
વીર દુર્ગાદાસ અથવા **મારુ સરદારો**—મારવાડના રાજપૂત
યુગના આ નરકેસરીનું વીરત્વભર્યું વૃત્તાંત... ૩૦૪ ૧–૦

સંતવાણી—ભજનો ઇત્યાદિ

પરિચિત પદસંગ્રહ—ખાસ પસંદ કરીને ચૂંટેલાં ૬૦૭ ભજનો ૪૦૦ ૧–૧૨
ભજનસાગર—જુદા જુદા ભક્તોનાં ૯૩૧ ઉત્તમ ભજનોનો સંગ્રહ ૬૮૮ ૨–૮
અખાની વાણી—અઘરા શબ્દોના અર્થ તથા સુધારાવધારા સાથે ૫૦૪ ૩–૦
તુકाम्हणे:—પસંદ કરેલા અભંગોનો સંગ્રહ મરાઠીમાં... ૧૨૦ ૦ ૫
પ્રીતમદાસની વાણી—ધોળ, છપ્પા, કક્કા, મહિના ઇ.નો સંગ્રહ ૫૬૦ ૨–૮
દીવાને સાગર—જીવનસાફલ્યનો ઉલ્લાસ આપતો ગઝલસંગ્રહ ૪૮૦ ૪–૮
જીવન-પગલે—(કાવ્યો)—જીવનપથ ઉજાળવા પ્રેરણાદાયી
કાવ્યસંગ્રહ ૧૧૨ ૦–૧૦
મીરાં અને **નરસિંહ**—(સંપાદક: ન્યાયમૂર્તિ હરસિદ્ધભાઈ
દિવેટિયા) પસંદ કરેલાં ૧૯૩ ભજનો તથા પદો ૧૦૪ ૦–૧૨

ખાસ સ્ત્રીઉપયોગી ગ્રંથો—

શ્રી શારદામણિ દેવી—ટૂંકું ચરિત્ર ૧૦૪ ૦–૮
સ્ત્રીઓના વિવિધ પ્રશ્નો—સ્ત્રીઓની કેળવણી, લગ્ન, વારસા-
હક, ગામડાંની સ્ત્રીઓના પ્રશ્ન, કાર્યક્ષેત્ર, શારીરિક સંપત્તિ,
ગૃહઉદ્યોગ તથા સ્ત્રીઓની ફરજ ઇ૦ અનેક વિષયો ૨૬૪ ૧ ૮
કલ્યાણમયી—વાર્તાના સ્વરૂપમાં સ્ત્રીઉત્કર્ષની ભાવનાને
રજૂ કરતો ગ્રંથ: સ્ત્રીઓના રોગો અને તેના
ઉપાયો સાથે: આવૃત્તિ ૨ જી ૨૨૪ ૧–૦

ભારતની દેવીઓ–ત્રણ ગ્રંથો : પ્રાચીન તથા અર્વાચીન
પ૨૮ સતીઓનાં ચરિત્રો : સૌથી મોટો ને સસ્તો સંગ્રહ ૨૨૬૮ ૯ ૦
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી–સ્ત્રીઉપયોગી ટૂંકી
ચાર વાતો–બાલિકાઓ માટે ખાસ ઉપયોગી ૧૬૦ ૦ ૮
ટૂંકી વાતો–ગ્રંથ ૧ લો–સામાજિક નિર્દોષ ૬૬ વાતો ૫૮૮ ૨ ૮
" " ૨ જો–કુટુંબ માટે ઉપયોગી ૫૭ વાતો ૫૭૬ ૨–૮
" " ૫ મો–સ્ત્રીપુરુષને ઉપયોગી ૫૬ વાતો ૪૦૮ ૨ ૮
" " ૬ ઠો–સર્વ માટે ઉપકારક ૮૬ વાતો ૭૨૦ ૨ ૮

બાળકો માટેનાં પુસ્તકો—

બાલભારત–(સચિત્ર) સંક્ષિપ્ત મહાભારત ૨૮૮ ૧–૮
બિરબલ અને બીજા–લે૦ જ્યોતીન્દ્ર હ૦ દવે: બાદશાહ અને
બિરબલની તથા બીજી રમૂજી વાતોનો સંગ્રહ ૨૮૦ ૧–૮
સદ્ગુણી બાળકો–૬૮ ખરા બનાવોનો સંગ્રહ... ... ૧૩૬ ૦–૮
ભારતીય નીતિકથાઓ–'મહાભારત'માંની ૫૨ ટૂંકી વાતો ૧૯૨ ૦–૮
સુબોધક નીતિકથા–સ્વ૦ 'બિરબલ'કૃત ૧૫૨ બોધપ્રદ વાતો ૨૩૨ ૦–૮
બાળકોની વાતો–ભાગ ૧ લો: બોધપ્રદ ૨૧ વાતો ... ૮૪ ૦–૬
" " ભાગ ૨ જો: બોધપ્રદ ૬૧ લેખોનો સંગ્રહ ૨૬૪ ૦–૮

પ્રકીર્ણ સાહિત્ય—

સુવર્ણયુગ–શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીના લેખોનો સંગ્રહ ... ૯૨ ૦–૮
આત્મનિરીક્ષણ ને સંકલ્પ–રમણલાલ દેસાઈ-સ્વસુધારણા
માટે પ્રેરણા આપતું ઉત્તમ પુસ્તક (બીજી આવૃત્તિ) ૧૬૮ ૧–૦
ગુજરાતની ગઝલો–(દી. બ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી સંપાદિત)
જુદી જુદી ૮૯ ઉત્તમ ગઝલોનો સંગ્રહ .. ૧૮૦ ૧–૦
કચ્છની લોકવાર્તા–(લે૦ ડુંગરશી ધરમશી સંપટ)...
કચ્છદેશની રાજપૂત યુગની ઘટનાઓ આલેખતો ગ્રંથ ૩૫૪ ૨–૦
સાહિત્યપ્રારંભિકા–લે૦ હિંમતલાલ ગણેશજી અંજારિયા:
ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસનો ઇતિહાસ: ૧૫૨ ૧–૦

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક ગ્રંથો—

અંતરની વ્યથા–લે૦ 'સોપાન' : : ૫ આત્મકથાઓ ૧૯૨ ૧–૪
સુબોધ કથાસાગર–બોધદાયક ૫૦૫ દૃષ્ટાંતોનો સંગ્રહ ૪૬૪ ૨–૦

"સસ્તું સાહિત્ય" એટલે "ઊંચામાં ઊંચું સાહિત્ય"

'સર્વોપયોગી સાહિત્યશ્રેણી'

૧૮ પુસ્તકોની પહેલી યોજના

- આ શ્રેણીના દરેક પુસ્તકની છૂટક કિંમત **દસ આના** રહેશે.
- બધાં પુસ્તકો માટે નામ નોંધાવનારને ૧૮ પુસ્તકો દસ રૂપિયામાં મળશે.
- ટપાલથી મગાવનારે રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલખર્ચનો મોકલવો.
- પ્રસિદ્ધ થનારાં પુસ્તકોમાં સંજોગવશાત્ સંસ્થા ફેરફાર કરી શકશે.

નીચેનાં તેર પુસ્તકો તૈયાર છે

૧. **પ્રકાશનાં પગલાં :** (સચિત્ર) લેખક: શ્રી. કરસનદાસ માણેક
★ જગતના ભિન્નભિન્ન ધર્મોની પ્રેરક કથાઓ ૦-૧૦

૨. **રાખની ઢગલી :** (સચિત્ર) લેખક : શ્રી. 'સૌજન્ય'
★ વાર્તાના સ્વરૂપમાં સંસારની સળગતી સમસ્યાઓ ૦-૧૦

૩. **હાસ્યતરંગ :** (સચિત્ર) લેખક : શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ૦ દવે
★ જીવનમાં દરરોજ દેખાતા પ્રસંગો ઉપરના કટાક્ષ-લેખો ૦-૧૦

૪. **જીવનની કલા :** લેખક : શ્રી. રવિશંકર મહેતા
★ જીવનની સફળતા માટેનું વ્યવહારુ માર્ગદર્શન ૦-૧૦

૫. **જગતમાં જાણવા જેવું :** (સચિત્ર) લે૦ છોટાલાલ કામદાર
★ જગતની અદ્ભુતતા અને ઉપયોગિતાનો પરિચય ૦-૧૦

૬. **જીવનપરિવર્તન :** (સચિત્ર) લેખક : શ્રી. 'સોપાન'
★ જીવનપલટાની એક કરુણ-મંગલ સળંગ વાર્તા ૦-૧૦

૭. **ઇતિહાસને અજવાળે :** (સચિત્ર) લે૦ ઇંદ્ર વસાવડા
★ ઇતિહાસની પરાક્રમી વ્યક્તિઓની જીવનરેખા ૦-૧૦

૮. **ગૃહજીવનની કલા :** (સચિત્ર) લે૦ "સમાજશાસ્ત્રી"
★ ઘરમાં સુખ ને સંપથી કેમ રહી શકાય તેનાં સૂચનો ૦-૧૦

૯. **ગામડું બોલે છે :** (સચિત્ર) લે૦ ચુનીલાલ મડિયા
★ હિંદના નમૂનારૂપ એક ગામડાનું સાચું જીવન ૦–૧૦

૧૦. **ગૃહજીવનનાં દૃશ્યો :** (સચિત્ર) લેખિકાઃ શ્રી. કુમુદ શેઠ
★ આપણાં ગૃહકુટુંબનાં સાચાં શબ્દચિત્રો ૦–૧૦

૧૧. **મારો ભારત દેશ :** (સચિત્ર) લે૦ કાન્તિલાલ પરીખ
★ ભારતવર્ષનાં સૌંદર્ય અને વૈવિધ્યનો પરિચય ૦–૧૦

૧૨. **આરોગ્યસાધના :** (સચિત્ર) લે૦ ડુંગરશી ધ૦ સંપટ
★ આરોગ્યના સંરક્ષણ અંગે માર્ગદર્શન ૦–૧૦

૧૩. **ભગવાનનાં છોરુ :** (સચિત્ર) લે૦ પુરાતન બુચ
★ હરિજનોના જીવનપ્રસંગોનો હૂબહૂ ચિતાર ૦–૧૦

નીચેનાં પાંચ પુસ્તકો હવે પછી પ્રકટ થશે

પાંચ પુસ્તકો તૈયાર થયે તેનાં નામ અને લેખક વિષે જાહેરાત કરવામાં આવશે. આજની ધારણા પ્રમાણે એ પુસ્તકોમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થશે :–

૧૪. **રવીન્દ્ર–જીવન :**
★ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના જીવનનો પ્રેરણાત્મક પરિચય

૧૫. **ગુજરાતના સેવકો :**
★ આજના ગુજરાતને ઘડનારા મૂંગા સેવકોની જીવનકથા

૧૬. **માતૃત્વ :**
★ બાળઉછેરને લગતા પ્રશ્નો અને ઉત્તરો

૧૭. **જાગ્રત નારી :**
★ નારીજીવનને પ્રેરણા આપતા લેખો ને જીવનચરિત્રો

૧૮. **સાહસ કથાઓ :**
★ લોકકલ્યાણ અર્થે સાહસ કરનારા વીરોની કથાઓ

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર, નદી જવાને રસ્તે, સેશન્સ કોર્ટ પાસે, **અમદાવાદ**
અને કાલબાદેવી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, **મુંબઈ–૨**

← ટાઇટલ પાન બીજાનું ચાલુ

શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય–લે૦ : પુરાતન બુચ : જગદ્‌ગુરુ આદ્ય શંકરાચાર્યનું ટૂંકું જીવન અને કવન ...	૪૮	૦–૩
સંત કબીર–લેખકઃ પુરાતન બુચઃ કબીરજીના જીવન અને ઉપદેશ	૫૬	૦–૩
શ્રી તૈલંગ સ્વામી, વિશુદ્ધાનંદ તથા પોહારીબાબા–નાં ચરિત્રો	૮૮	૦–૪
બાળકોના વિવેકાનંદ–બાળોપયોગી ટૂંકું ચરિત્ર–નવી આવૃત્તિ	૫૬	૦–૪
અણોજો ને નવું રેલવે સ્ટેશન–લે૦ શ્રી. ચુનીલાલ વ૦ શાહ	૬૦	૦–૪
જીવનનો મર્મ–લે૦ શ્રી. 'સોપાન'	૮૪	૦–૬
નવજવાન– ,, ...	૬૪	૦–૪
અહિંસાનું રહસ્ય– ,, ...	૭૨	૦–૪
એ વૃદ્ધ પુરુષ !– ,, ...	૫૬	૦–૪
આશાને અજવાળે– ,, ...	૫૬	૦–૪
શ્રીમંતોનો સડો–(કાવ્ય)-ઈશ્વર પેટલીકર	૬૪	૦–૪
કાળમુખી અને **બીજી વાતો**-લેખકઃ ચુનીલાલ મડિયા	૬૪	૦–૩
પાવણની ધાર ને **બીજી વાતો**–લેખક : ,, ,,	૬૪	૦–૩
કેરીની મોસમ ને **બીજી વાતો**–લેખક : 'શયદા' ...	૭૮	૦–૫
બાળસદ્‌બોધ–વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ	૧૨૦	૦–૪
જયભારતી–(કાવ્ય) શ્રી. 'શયદા'કૃત ભારતની ચડતી–પડતીનું દિગ્દર્શન	૩૬	૦–૬
બે અધ્યાયી ગીતા–મૂળ શ્લોકો તથા અર્થ સાથે ...	૪૮	૦–૩
વિશુની વાટે ને રામાયણની રત્નપ્રભા–ઉપદેશયુક્ત સંવાદ આધુનિક અને રામાયણ યુગની તુલના સાથે	૧૬૪	૦–૪

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર, સેશન્સ કોર્ટ પાસે, પો. બો. નં. ૫૦, **અમદાવાદ**
અને કાલબાદેવી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, **મુંબઈ–૨**

છેલ્લી અર્ધી સદીમાં મહાગુજરાતે મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી, મહાત્મા ગાંધીજી અને ભિક્ષુ અખંડાનંદ—એ ત્રણ મહાપુરુષો આપ્યા છે.

એ ત્રણે મહાપુરુષોએ જનતાના હિતનો મહાન સિદ્ધાંત વિચાર્યો, જાહેર કર્યો ને પોતાના જ જીવન દ્વારા અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને ક્રિયાના પ્રદેશમાં એ સિદ્ધાંતને સફળ કર્યો.

સંત અને કર્મયોગી એવા ભિક્ષુ અખંડાનંદે જનસેવાનો ઉચ્ચ પ્રકાર દેખાડ્યો છે.

૧૮૭૪ / ૧૯૪૨

તેમણે અજ્ઞાનરૂપી અંધારો દૂર કરવા માટે પુસ્તકો દ્વારા ઉત્તમ વાચનરૂપી રસાયન લાખો ગુજરાતીઓને પૂરું પાડ્યું છે.

તેમણે ઋષિમુનિઓની વાણી અને વિદ્વાન લેખકોના વિચારોનો પ્રચાર કરી, જનતાને નવું જીવન આપ્યું છે. તેમણે સાહિત્યના મહાન ક્ષેત્રમાંથી ત્રણ સો જેટલાં ઉત્તમ પુસ્તકો ચૂંટીને સર્વ રીતે શુદ્ધ કરીને, સરળ અને સહેલાઈથી વાંચી શકાય તેવા મોટા અક્ષરોમાં છપાવ્યાં અને તેની લાખો પ્રતો ગરીબમાં ગરીબ માણસને પોસાય એવી સસ્તી કિંમતે ગુજરાતના ઘરેઘરમાં પહોંચાડી છે.

આ અગ્રગણ્ય સંતપુરુષે 'कथयन्तो मां नित्यम्' એ ગીતાસૂત્ર પ્રમાણે ઠેઠ છેવટની ઘડી સુધી ગુજરાતના જીવનમાં અનેક શુભ સંસ્કારો રેડ્યા છે.

તે શ્રેષ્ઠ કાર્ય તેમની પાછળ ચાલુ રહે તેવી વ્યવસ્થા પણ તેમણે કરી છે.

જ્ઞાનનું દાન એ સૌથી ઊંચું દાન છે, અને એ પ્રદેશમાં પહેલી પંક્તિએ બેસનાર દાતા ભિક્ષુ અખંડાનંદનું સ્થાન ગુજરાતના ગૌરવમાં—હિંદના રાષ્ટ્રજીવનમાં અપ્રતિમ રહેશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ / મુંબઈ-૨